

”Älä nyt hermostu lintujen surinaan”

Swanin sisarten todellisuus jatkosodan aikana kirjeiden kautta tarkasteltuna

Kerttu Rajaniemi

Pro gradu -tutkielma

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Turun yliopisto

Suomen historia

Toukokuu 2020

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu *Turnitin Originality Check* -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos/

Humanistinen tiedekunta

RAJANIEMI, KERTTU: Swanin sisarten todellisuus jatkosodan aikana kirjeiden kautta tarkasteltuna

Tutkielma, 63 s., 1 liites.

Suomen historia

Toukokuu 2020

Tutkielmani käsittelee Swanin sisarten elämää jatkosodan aikana. Lähteenäni toimivat sisarten sodanaikainen keskinäinen kirjeenvaihto sekä Toini Swanin päiväkirja. Tutkielmani kuuluu kirjeiden tutkimukseen. Yksityishenkilöiden kirjeenvaihtoa käytetään historian tutkimuksessa enemmän, mistä esimerkkinä toimivat tutkimuskirjallisuutena käyttämäni teokset, kuten Maarit Leskelä-Kärjen *Kirjoittaen maailmassa Krohnin sisarten ja kirjallinen elämä* ja Marko Tikan, Ilari Taskisen ja Seija-Leena Nevala-Nurmen *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*. Kirjeet olivat sisarilla sodan aikana tärkeä viestintämuoto, joilla välitettiin esimerkiksi perheen sisäisiä uutisia, tunnelmia, huolia, sotaan liittyneitä murheita sekä pidettiin yllä suvun sisäistä yhteyttä aikana. Helsinkiin kohdistuneiden pommitusten vuoksi sisaret joutuivat hajaantumaa ympäri Suomea ja kirjeet muodostivat yhteydenpitovälineen. Sisaret olivat sodan aikana jo varsin iäkkäitä, mikä aiheutti monia huolia ja hyödyttömyyden tunteen, jota erityisesti Toini Swan käsittelee päiväkirjassaan. Sisarten isänmaallisuus muodostaa keskeisen osan tutkimuksestani: he uskoivat Suur-Suomi hankkeen toteutumiseen ja vastustivat Neuvostoliittoa. Sisarten tausta fennomaanisen perheen tyttärinä näkyy heidän suhtautumisessaan sotaan ja ajan yleiseen tilanteeseen. Heillä oli hyvin vahvat näkemykset esimerkiksi Suomen kansainvälisestä asemasta ja muiden maiden toiminnasta suhteessa sotaan. Sisaret pyrkivät mahdollisuuksien mukaan jatkamaan elämäänsä, edes jollain tavalla normaalina, mikä tulee näkyviin kuvauksina pienistä juhlista. Ruokatarvikkeiden saaminen oli yksi tärkeimmistä huolenaiheista, joita sisarilla oli. Heillä oli hyvät kontaktit maaseutuun, mikä auttoi asiassa. Sisaret pyrkivät auttamaan sukulaisiaan ja ylläpitämään Saimi Järnefeltin omaa sukua Swanin edesmenneen aviomiehen taiteilija Eero Järnefeltin perinnön säilyttäessä sodan tuolta. Sisarten kirjeet ovat arkistoituna Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa.

Asiasanat: Kirjeet, fennomania, jatkosota, kokemushistoria, sisaruus.

Sisällys

1.1 Tutkimusasetelma ja kysymykset	1
1.2 Sisaret ja heidän elämänsä	3
1.3 Aikaisempi tutkimus	8
1.3 Aineisto	10
2.1 Pommitusten vaikutus	14
2.2 Hyödyttömyyden tunteen kokemus	23
3.1 Arkea ja juhlaa sodassa	30
3.2 Sodan kokeminen	47
4. Loppupäätelmät	57
Lähteet ja kirjallisuus	61
Liite 1: Swanien sukupuu	64

Kannen sitaatti: Aino Swan Ilma Swanille, Kotavuori, 11.7.1941, SKS, 941:3:1.
Lintujen surinalla Aino tarkoitti Neuvostoliiton pommikoneiden ääntä.

1.1 Tutkimusasetelma ja kysymykset

”Aika täynnä huolta, jännitystä ja levottomuutta poliittisen tilanteen vuoksi. Liittolaisellamme Saksalla on ollut ahkera talvi. Venäläiset ovat vallanneet takaisin paljon menetettyä maata ja sotaonni näyttää kääntyneen liittolaisten eduksi. ... Mutta kaukana on nyt se aika, jolloin Saksa kulki voitosta voittoon ja jolloin liittolaisten tappiot olivat ennenkuulumattomia. Odotamme tuskaisella jännityksellä asiain kehitystä.”¹

Pro gradu-tutkielmani aineisto muodostuu Swanin sisarten kirjeistä ja Toini Swanin päiväkirjasta jatkosodan ajalta. Edellä oleva lainaus on Toini Swanin päiväkirjasta kohdasta, jossa hän kirjoittaa sodan kulusta ja pohtii tulevaisuuden epävarmuutta. Kuten yllä olevasta sitaatista voi havaita, Toini ajatteli Saksaa Suomen liittolaisena. Sota aiheutti paljon epä tietoisuutta ja pelkoa, joita sisaret kuvaavat kirjeenvaihdossaan ja Toini päiväkirjassaan. Huoli rintamalla olevista omaisista ja sodan kulusta oli suurta. Kirjeitä lukiessa voi pohtia useita eri kysymyksiä, jotka liittyvät kotirintamalla elämiseen ja siihen miten paljon siviilit tiesivät sodan kulusta.

Swanin sisaret kuuluivat suomalaiseen pappis-, upseeri- ja kulttuurisukuun, joka oli alun perin Pohjanmaalta.² Sisaret olivat viettäneet lapsuutensa Helsingissä, Hämeen maaseudulla ja Lappeenrannassa, jossa heidän isänsä Carl Gustav Swan oli perustanut kaupungin ensimmäisen sanomalehden, *Lappeenrannan Uutiset* vuonna 1885. Sisarten äiti Emmy Swan oli omaa sukua Malin. Sisaria oli kaikkiaan yhdeksän ja he saivat kaikki hyvän koulutuksen ensin kotona ja sitten vaihtelevasti varsinaista koulun käyntiä Helsingissä ja Mikkelissä.

Suurin osa sisarista kouluttautui opettajiksi. He kuuluivat 1800-luvun lopun sivistyneistön lähipiiriin sukulaisuus ja ystävyys suhteiden kautta. Sisaret toimivat routavuosien aikana naiskagaalissa, jonka toiminnan keskiössä olivat esimerkiksi nimien kerääminen Suureen adressiin ja venäläistämistoimien vastustaminen kaikin tavoin. Poliittiselta katsonnaltaan he olivat nuorsuomalaisia ja sisällissodassa valkoisia. Osa sisarista matkusti paljon Euroopassa ajan yleiseen matkustustasoon nähden.

¹ Toini Swanin päiväkirja, 31.12.1942, SKS, Kotelo 2. Kirjesitaatit jäljennetty alkuperäisen kirjoitusasun mukaan.

² C. G Swanin äidinäiti oli omaa sukua von Essen, Arjava, 2010, esim. 56.

Matkojen keskeinen tarkoitus oli opiskelu. Jatkosodan aikana, johon tämä tutkimus keskittyy, suurin osa heistä oli jäänyt eläkkeelle viroistaan. Sisarista vanhin, Helmi Swan, oli jo kuollut ennen sodan alkamista.

Jatkosota valikoitui tutkittavaksi ajankohdaksi kirjeiden runsaan määrän ja sisariin suuresti vaikuttaneen haastavan tilanteen vuoksi. Sisaret olivat kokeneet ensimmäisen maailmansodan, sisällissodan ja talvisodan. Jatkosota ja erityisesti Helsingin pommitukset saivat aikaan sen, että sisarten oli hajaannuttava kodeistaan kesähuviloille ja sukulaisten luo. Naimattomien sisarten omistama huvila Hopeavuori oli takavarikoitu upseerien käytettäväksi, joten heillä ei enää ollut yhteistä turvasatamaa maalla.

Keskeisimmät tutkimuskysymykseni ovat, miten sisaret kuvasivat selviytymistään sodan arjessa, millaista arki oli ja jatkuiko tavallinen elämä; miten sisaret kokivat sodan ja sen syyt, ja se, millä tavoilla he kuvasivat sotaa ja sen todellisuutta. Minua kiinnostaa myös, miten jo iäkkäät sisaret selvisivät jokapäiväisessä arkielämässä tilanteessa, joka oli usealla tavalla tuskaa aiheuttava. Mikä oli uskonnon vaikutus suhteessa sotaan? Miten propagandan vaikutus näyttäytyy? Mikä oli julkisen tiedonvälityksen, kuten radion merkitys? Mielenkiintoni on erityisesti herättänyt se, että kyseessä on täysin kotirintamalta nähty tilanne. Sisaret toki tunsivat useita rintamalla olleita, ja heidän sukulaisiaan oli rintamalla. Sotaa ja sotilaita mietitään siten kirjeissä ja päiväkirjassa luonnollisesti paljon. Kun sotaa tutkitaan kotirintaman tarjoamien lähteiden kautta sotilailla ja sodalla konkreettisenä kokemuksena on yleensä keskeinen osuus tutkimuksessa, mutta valitsemani lähdeaineiston kautta pystyn lähestymään sodan kokemista ja kokemusta täysin kotirintaman kautta. Swanin sisarten kirjoittamat kirjeet tarjoavat näin kurkistuksen kotirintaman todellisuuteen vanhempien naisten silmien kautta nähtynä.

Kiinnostukseni kohteita ovat myös sisaret perheenä. Kyseessä oli hyvin laaja kulttuurisuku. Maarit Leskelä-Kärki kirjoittaa väitöskirjassaan, joka käsittelee Krohnin sisaria, että vaikka Aino Kallasta on tutkittu paljon, hänen sisarensa ovat jääneet hänen varjoonsa. Siitä huolimatta Aune Krohnia ja Helmi Setälää on tutkittu enemmän kuin Anni Swanin sisaria, vaikka periaatteessa voi sanoa, että jälkimmäisten tilanne oli hyvin samankaltainen.³ Annin sisaret eivät Nelmaa lukuun ottamatta olleet kirjailijoita, mutta

³ Leskelä-Kärki, 2006, 24–25.

he olivat oman aikansa toimijoita, joiden kirjeet käsittelevät hyvin monenlaisia asioita sotatapahtumista perheutisiin ja ruokapulaan. Tämä monipuolisuus samoin kuin lähdeaineiston laajuus on keskeinen syy kiinnostukseeni. Ruuan kalleus ja hankala saatavuus tekivät arkielämästä toisinaan hyvin haastavaa. Kaiken kaikkiaan tutkimukseni keskiössä ovat sisaret sekä heidän elämänsä ja kokemuksensa jatkosodan kriisien keskellä. Sodan keskellä selviäminen on haastavaa nuorille ihmisille, mutta kun kyseessä ovat jo iäkkäät henkilöt, se aiheuttaa tiettyjä lisäongelmia.

1.2 Sisaret ja heidän elämänsä

Ikäjärjestyksessä sisaret olivat Helmi Siviä (1863–1938), Aino Iltar (1865–1959), Saimi Pia (1867–1944), Elli Ainamo (1868–1954), Toini Vellamo (1870–1949), Lyyli Armias (1872–1974), Anni Emilia (1875–1858), Ilma (1876–1969) ja Kaino Ihannelma (1878–1970).⁴ Jokaisella sisarella oli myös oma lempinimi, jota käytettiin vanhoille päiville asti. Tällainen käytäntö oli yleistä ajan säätyläistöpiireissä.⁵ Sisarten sukujuuret olivat Pohjanmaalla asuneista pappis- ja aatelistosuvuissa. Heidän isänsä Carl Gustav Swan (1839–1916) oli ehdoton fennomaani, oppikirjojen kirjoittaja, opettaja ja lehtimies, joka oli ollut viimeiseen asti Aleksis Kiven ystävä ja piirsi toisen tunnetun kuvan Kivestä tämän kuoltua. C. G. Swan oli kannustanut tyttäriään opiskelemaan ja hankkimaan ammatit, mikä tosin johtui paitsi moderneista ajatuksista myös perheen taloudellisesti varsin huonosta tilanteesta. C. G. Swan loi osan tyttärensä nimistä suomen kielen pohjalta.⁶ Sisaret auttoivat isäänsä tekemään *Lappeenrannan Uutisia* kirjoittamalla siihen artikkeleita ja kääntämällä niitä erikielisten julkaisujen teksteistä.⁷ Yksi esimerkki C. G. Swanin kynästä sallittakoon ”Bulgarialla on täysi vapaus noudattaa Venäjän tahtoa eikä juuri muuta”.⁸ Ei voi kuin ihmetellä, kuinka sensuuri ei lakkauttanut lehteä kyseisen lauseen julkaisemisen jälkeen.

Sisarten äiti Emilia (Emmy) Charlotta Malin (1836–1917) oli perheen käytännöllinen henkilö, joka piti taloudelliset asiat kunnossa epäkäytännöllisen miehensä rinnalla. Emmy ei koskaan oppinut täydellisesti suomen kieltä, mutta pyrki aina käyttämään sitä perheen fennomaanisen hengen nimessä. Emmy opetti tyttäriään kotona ennen näiden kouluun menoa ja oli myös perheen sadun kertoja. Hellevi Arjavan mukaan Anni peri

⁴ Liite 1 sukupuu.

⁵ Leskelä-Kärki, 2006, 477, myös Krohnin sisarilla oli käytössä lempinimet.

⁶ *Yhdeksän mustaa joutsenta ja heidän jälkipolvensa*, 1995, 7.

⁷ Arjava, 2007, esim. 157 ja 191.

⁸ Arjava, 2007, *Lappeenrannan Uutiset*, 14.9.1886, 2007, 117.

tarinankertojan lahjansa äidiltään. Suvussa oli myös muita kirjailijoita, kuten Gustaf von Numers ja Kersti Bergroth, joka on tunnetumpi kirjailijanimellään Mary Marck. Emmyn oma perhehistoria oli varsin synkkä, sillä hänen yhdestätoista sisaruksestaan vain kaksi muuta elivät vanhoiksi.⁹ Kaikki yhdeksän Swanin sisarta selvisivät lapsuudestaan ja elivät iäkkäiksi mikä äidin perheeseen verrattuna oli poikkeuksellista.

Helmi Swan, joka oli vanhin sisarista, avioitui insinööri ja tilanomistaja Kyösti Pfalerin kanssa 1889. Pfalerin tila sijaitsi Nurmeksessa ja kirjeistä pystyy päättelemään, että välimatka muuhun perheeseen oli raskas, varsinkin sen jälkeen kun avioliitossa alkoi ilmetä ongelmia. Helmi toimi kansakoulun opettajana muun muassa Utajärvellä ja Helsingissä leskeytymisensä jälkeen. Helmillä oli kasvattitytär nimeltään Anni, erotukseksi ja erotukseksi toisesta Annista, häntä kutsuttiin pikku Anniksi. Pikku Anni kuoli nuorena synnytyksen yhteydessä tulleisiin komplikaatioihin, ja myös hänen lapsensa menehtyi.¹⁰

Aino Swan toimi käsityön ja myöhemmin veiston opettajana Helsingissä. Aino oli perheen käytännönihminen, joka huolehti muutoista, ruuasta ja vaatteista.¹¹ Ainon ammatinvalinta oli naiselle omana aikanaankin epätyypillinen, mutta veiston koettiin vaikuttavan kehittävästi nuoriin mieliin.¹² Myös Aino kävi ulkomailla hankkimassa oppia erikoistumisestaan varten.

Saimi Swanin ura oli poikkeava sisariinsa verrattuna, sillä hän oli näyttelijättärenä suomalaisessa teatterissa. Swanien rakkaus teatteriin tulee kirjeissä hyvin esille, sillä Helsingissä olleet sisaret pyrkivät aina näkemään kaikki uudet näytelmät. Saimi avioitui taiteilija Eero Järnefeltin kanssa ja he saivat viisi lasta.¹³ Swanin sisaret saivat usein toimia lankonsa malleina, erityisesti tietysti Saimi. Suhde Järnefeltien perheeseen oli hyvin läheinen, esimerkiksi vanhemmat sisaret kutsuivat kenraalitar Elisabeth Järnefeltiä täti Järnefeltiksi.¹⁴

Elli Swan toimi opettajana eri puolilla Suomea kuten Mikkelissä ja Nurmeksessa.

⁹ Arjava, 2010, esim. 34, 101–102, 152, 202–203, 242–243.

¹⁰ Arjava, 2007, esim., 79–82, 92, 125–128, 179–180.

¹¹ Arjava, 2007, esim. 155–158.

¹² Myös Aino Sibelius os. Järnefelt harrasti puutöitä, Kirves, 2015, 18 ja 210.

¹³ Arjava, 2007, esim. 98–103, 121–126.

¹⁴ Kirves, 2015, 207.

Ainolla ja Ellillä oli jonkin aikaa oma pieni koulu Nurmeksessa, jonne Helmi oli heidät houkutellut. Elli toimi Kuopion yhteiskoulun johtajattarena 1897–1911, josta hän siirtyi Helsinkiin Kallion yhteiskoulun opettajaksi ja johtajaksi.¹⁵

Toini Swan toimi muun muassa kielenkääntäjänä, pankkivirkailijana ja opettajana Helsingin uudessa yhteiskoulussa ja tyttökoulussa. Erityisesti hän toimi routavuosien aikana aktiivisesti naiskagaalissa, jonka tehtäviin kuului esimerkiksi tiedon levitys Suomen asiasta lentolehtisten avulla. Valta-osa sisarista jäi naimattomiksi, mutta kyseessä ei ollut kosijoiden puuttuminen vaan sisarten omat valinnat. Esimerkiksi juuri Toinilla oli hyvin innokkaita kosijoita, mutta sisaret kokivat avioliiton vaikuttavan negatiivisesti omaan uraan. Sisaret eivät myöskään halunneet synnyttää sotilaita Venäjän armeijaan. Myös Helmin epäonnistunut avioliitto vaikutti sisarista vanhimpiin, jotka olivat hänelle läheisimmät ja saivat todennäköisesti siksi tietää asiasta enemmän kuin nuoremmat sisaret.¹⁶

Lyyli Swan ryhtyi puolestaan sairaanhoitajattareksi. Lyyli erikoistui mielisairauksien hoitoon ja hän saattoi mielisairaiden sairaanhoitoa eteenpäin Suomessa merkittävällä tavalla. Lyyli toimi sairaanhoitajana Niuvanniemessä Kuopiossa ja Lapinlahdella.¹⁷ Lyyli Swan eli sisarista vanhimmaksi eli 102-vuotiaaksi. Lyyli toimi oikeastaan hoitajana vielä eläkkeelle jäämisen jälkeenkin, sillä hän hoiti sisariaan näiden kunnan huonontuessa, minkä arvelen olleen yksi syy hänen pitkään elinikäänsä, koska Lyyli koki koko elämänsä olevansa välttämätön.

Anni Swan oli ensimmäinen sisarista, joka valmistui ylioppilaaksi. Hän luki jonkin aikaa yliopistossa historiallis-kielitieteellisessä osastossa. Jyväskylän seminaarin jälkeen hän toimi opettajana eri kansakouluissa Helsingissä kuten Viaporissa.¹⁸ Vuonna 1907 Anni avioitui runoilijan ja Homeroksen kääntäjän Otto Mannisen kanssa, he saivat kolme poikaa. Anni toimi lastenlehti *Pääskysen*, *Nuorten Toverin* ja *Sirkan*, toimittajana, joista *Nuorten Toveri* ja *Sirkka* olivat varsinaisesti hänen omia lehtiään.¹⁹ Näissä Anni julkaisi paitsi satuja myös nuorten romaaninsa jatkokertomuksina. Anni Swan kirjoitti useita satukokoelmia ja nuortenromaaneja, minkä vuoksi hän on sisarista

¹⁵ Arjava, 2007, 244.

¹⁶ Arjava, 2007, esim. 159–160, 227, 232, 243.

¹⁷ Arjava, 2007, esim. 162–163, 193–195, 215–217, 244–245

¹⁸ Arjava, 2007, esim. 181–186, 218–221.

¹⁹ Kivilaakso, 2009, s.95.

tunnetuin.

Ilma Swan toimi apteekkarioppilaana useilla eri paikkakunnilla aikeenaan perustaa oma apteekki, mutta lopulta hän perusti pienen rohdoskaupan Helsinkiin, jota hän piti eläkkeelle jäämiseensä saakka. Apteekkariopinnot kaatuivat negatiivisiin kokemuksiin apteekkareista oppiaikana, samoin kuin siihen ettei Ilma kokenut saavansa arvostusta apteekkarien taholta.²⁰

Nelma Swan oli toinen sisarista, joka kirjoitti ylioppilaaksi. Hän avioitui tohtori Christian Sibeliuksen kanssa, joka myöhemmin johti Lapinlahden mielisairaala. He saivat neljä lasta, joista Jussi Sibelius kaatui talvisodassa. Perheen kesken, myöhempää professori Sibeliusta kutsuttiin Kitiksi. Jäätyään leskeksi 1922 Nelma toimi opettajana ja kirjoitti satukokoelmia ja nuortenromaanin.²¹ Professori oli säveltäjä Jean Sibeliuksen veli, ja perheet Sibeliukset, Järnefeltit ja Swanit olivatkin läheisesti tekemisessä toistensa kanssa.²² Sisarten yhteydet Tuusulanjärven ympärille muodostuneeseen taiteilijayhteisöön olivat myös hyvin kiinteitä.

Swanin sisaret toimivat aktiivisesti Helsingin sivistyneistön seuraelämässä 1800-luvun lopulta lähtien. Samoin he ajoivat Suomen itsenäistymisen sekä Suomen kielen asiaa. He elivät kaikki pitkän ja työntäyteisen elämän, jonka aikana käytiin kolme sotaa, jotka kaikki vaikuttivat heidän elämiinsä. Myös ensimmäisen maailmansodan syttyessä he kaikki olivat Suomessa, vaikka ennen sotaa he matkustelivat Euroopassa, lähinnä opintomatkoilla. Ensimmäisen maailmansodan syttyminen näkyy kirjeissä vahvasti huhuina ja pelkoina siitä, että sotatoimet yltäisivät Suomen rannoille. Kirjeissä kuvataan hamstrausta villitystä, joka aiheutti jonkin asteisen ruokapulian sekä pakenemista rannikon kaupungeista, kuten Helsingistä ja Viipurista maaseudulle.²³ Anni Swan asui lähes koko ensimmäisen maailmansodan, samoin kuin toisen, perheen Kotavuoren huvilassa.

Sisaret työskentelivät lähes jokainen jossain vaiheessa opettajina. Historioitsija Anne Ollilan mukaan Jyväskylän seminaarin perustaja Uno Cygnaeus katsoi, että sivistyneistöstä tulevat opettajat, nimenomaan naispuoliset, pienentäisivät

²⁰ Arjava, 2007, esim. 163–166, 244.

²¹ Arjava, 2007, esim. 196, 215,

²² Elämäkertatiedot esim. Manninen, 1993, 12–13 ja Arjava, 2007, 258–259.

²³ Esimerkiksi *Yhdeksän mustaa joutsenta* kirjeet kokoelmasta 424,454,426 ja 427, joissa kuvaillaan sodan aiheuttamia tunnetiloja Helsingissä.

yhteiskuntaluokkien välistä kuilua. Cygnaeus myös katsoi, opettaminen oli jatkoa naisten kotona tekemälle työlle. Naisille maksettava palkka oli myös pienempi kuin miesten. Jyväskylän seminaarin miespuoliset oppilaat olivatkin lähtöisin alemmista sosiaalisista kerrostumista kuin naiset, sillä sivistyneistön miehille ura kansakoulunopettajana olisi merkinnyt arvonlaskua.²⁴ Anni Swan oli ainoa sisarista, joka opiskeli Jyväskylän seminaarissa, mutta silti voi sanoa että tämä näkemys tietoisesti tai tiedostamattomasti ajoi sisaria. He kokivat opettamisen tärkeäksi tehtäväksi. Sisarten ensimmäiset opetustehtävät olivat nuorempien sisarten opettamista sekä kotiopettajina toimimista eri puolilla maata.

Ensimmäiset sisarten väliset kirjeet ovat ajalta, jolloin vanhemmat sisaret alkoivat koulun tai työn tähden lähteä Lappeenrannan kodista. Annia ja Nelmaa lukuun ottamatta kaikki sisaret opiskelivat Helsingin suomalaisessa tyttökoulussa, joka oli perustettu fennomaaniperheiden tyttäriä varten fennomaanien toimesta varmistamaan että, myös tytöt oppisivat suomen kieltä.²⁵ Tyttöjen vanhemmat olivat ensimmäisiä sivistyneistöperheitä, jotka pyrkivät puhumaan vain suomea. Emmy Swan oli täysin ruotsinkielinen, ja vaikka hän miehensä toiveesta vaihtoikin kieltä, hän ei koskaan oppinut kunnolla suomea.

Sisaret kutsuivat vuokra-asuntojaan Helsingissä nimellä bolaagi. Kyseessä oli Helsinkiin vähitellen muuttaneiden sisarten oma koti, josta käytiin koulua ja menttiin työelämään. Vuokra-asuntoa vaihdettiin joka vuosi, koska kesäksi muutettiin perheen huvilalle Hopeavuorelle ja myös siksi, että niin oli tapana tehdä. Jatkuvat muutot kävivät aikaa myöten raskaiksi ja epäkäytännöllisiksi, mikä johti pysyvän asunnon hankintaan Tehtaankadulta. Sisarilla oli myös aina piika jokaisessa taloudessaan, perheellisillä sisarilla välillä useampia samaan aikaan. Talousapu oli välttämätöntä käytännön asioiden hoitamisen kannalta. Kyseessä oli myös ajan tapa, mutta erityisesti sisarten vanhetessa talousapu oli välttämätöntä. Naimattomat sisaret asuivat yhdessä opiskeluaikanaan ja myös sen jälkeen, Toinia lukuun ottamatta, joka hankki itselleen oman kodin samasta Tehtaankadun talosta, johon myös muut sisaret olivat asettautuneet. Sisartenlapset ja muu suku kutsuivat sisarten asuntoa tätiläksi.

²⁴ Ollila, 1998, 43–44.

²⁵ Arjava, 2007, 16–17.

1.3 Aikaisempi tutkimus

Aikaisempaa tutkimusta Swaneista on varsin vähän, toisaalta jatkosotaa ja sodan aikaista Suomea on tutkittu hyvinkin paljon myös kirjeiden kautta.²⁶ Maija Lehtosen ja Sirpa Kivilaakson elämänkerrat Anni Swanista ovat hyödyllisiä taustatiedon antajina, mutta niiden lähestymistapa on kirjallisuuden tutkimuksen, eikä kumpikaan käsittele toista maailmansotaa kovin paljon.²⁷ Anni Swanin pojantytär Hellevi Arjava on myös tutkinut sukuaan, mutta hänen tutkimuksensa kohdistuvat vanhempaan, lähinnä autonomian aikaan, mutta taustamateriaalina ne ovat hyödyllisiä, sillä ne rakentavat suvun ja perheen kokonaisuutta.²⁸ Käyttämäni kirjeenvaihto on myös julkaistu, mutta Toini Swanin päiväkirjaa ei ole eikä sitä myöskään ole aikaisemmin käsitelty tutkimuksen piirissä.

Sisarten sodanaikaiset kirjeet ovat kuitenkin kokonaisuutena jääneet tutkimukselta jostakin syystä huomioimatta. Ylipäätään sivistyneistönaisten kirjallista jäämistöä toisen maailmansodan ajalta on Suomessa hyödynnetty vielä melko vähän tutkimuksessa. Swanin sisarten kohdalla on siis kyseessä laaja ja vähän hyödynnetty aineisto, joka voi avata uusia tapoja tarkastella kotirintaman todellisuutta.

Jatkosotaa on tutkittu erittäin paljon hyvin monista näkökulmista. Pysin gradussani hyödyntämään tutkimuskirjallisuutta mahdollisimman monipuolisesti, vaikka se vaatii välillä luovimista, koska sotaa käsittelevät tutkimukset liittyvät useimmiten suuremmin sotaan kuin kotirintamaan, mutta myös muita näkökulmia löytyy. Marko Tikan, Ilari Taskisen ja Seija Nevala-Nurmen toimittamassa *Kirjeitä sodasta Kirjoittamisen merkityksiä kriisi aikoina* on Mervi Kaarnisen artikkeli, joka käsittelee kahden nuoren kirjeenvaihtoa tilanteessa, jossa toinen on evakko Karjalasta ja toinen Turussa asuva nuori. Tosin myös tässä tapauksessa sota tulee hyvin lähelle evakkona olon myötä.²⁹ Samassa teoksessa tuodaan esille 2000-luvulla syntynyt uudenlainen kiinnostus sodan aikaisiin kirjeisiin osana yleistä historianalan muutosta, jossa keskitytään yhä enemmän esimerkiksi yksilöiden kokemuksiin, omiin tulkintoihin, sosiaalisiin verkostoihin ja sukulaisuussuhteisiin. Aiemmin tutkijat kokivat, että kirjeet eivät sotasensuurin vuoksi olleet luotettavia ja kattavia lähteitä, mutta todellisena syynä teoksessa esitetään

²⁶ Esimerkiksi Tikka, Taskinen ja Nevala-Nurmi, 2015.

²⁷ Kivilaakso 2009 ja Lehtonen 1958.

²⁸ Arjava 2007 ja 2010.

²⁹ Tikka, Taskinen ja Nevala-Nurmi, 2015, 180–200.

perinteisen sotahistorian asennoituminen kirjeisiin epärelevanttina lähdeaineistona.³⁰

Kirjeitä hyödynnetään tutkimuksessa lähdeaineistona koko ajan enemmän. Kirjeet ovat erinomainen lähdeaineisto henkilöhistoriallisessa tutkimuksessa, samoin kuin kokemushistoriassa. Kirjeet on yleensä tarkoitettu toiselle ihmiselle mikä niiden sisältöä tarkastellessa pitää ottaa huomioon. Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus* käsitellään kirjeitä eri ajoilta, eri tilanteista ja erilaisilta kirjoittajilta myös sisaruuden näkökulmasta artikkelissa Sinervon sisarista. Teos on kattava kokonaisuus yksityishenkilöiden kirjeiden käytöstä historiantutkimuksen lähdeaineistona. Maarit Leskelä-Kärjen väitöskirja *Kirjoittaen maailmassa Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä* käsittelee myös sisaruutta kirjeiden ja muiden kirjallisten töiden, kuten sisarten kirjoittamien romaanien, kautta tutkittuna. Leskelä-Kärki hyödyntää Krohnin sisarten kirjallista aineistoa kattavasti. Krohnin sisaret Helmi, Aino ja Aune ovat useassa mielessä toimiva vertauskohta Swanin sisarille, sille he tunsivat toisensa, molemmat sisarukset kuuluivat laajaan kulttuurisukuun, joissa oli useita kirjallisesti meritoituneita henkilöitä ja kirjoittivat paljon kirjeitä perheen sisällä. Ilma Swan ja Aino Krohn olivat vuoden ajan samalla luokalla Helsingin Suomalaisessa tyttökoulussa.³¹

Leskelä-Kärki kirjoittaa, että sisaruutta ei ole tutkittu kovinkaan paljon historian tutkimuksen kannalta, mikä mahdollisen aineiston suuren määrän huomioon ottaen on varsin merkillistä. Swanin sisaret poikkeavat Krohnin sisarista ja Anne Ollilan tutkimista Ingmanin sisaruksista siinä, että perheessä oli vain tyttöjä. Suhde veljiin oli sekä Krohneilla että Ingmaneilla läheinen. Veljen puute saattoi tehdä sisarista vapaampia tehdä omia päätöksiä, koska se vähensi miesauktoriteettien määrä ja keskitti perheen kaikki koulutukseen liikenevät varat tyttärille.³²

Tuusulanjärven taiteilijayhteisöä, johon Swanit kiinteästi liittyivät sukulaisuus ja ystävyysuhteiden myötä on tutkittu varsin paljon, mutta sota-aikaa julkaistuissa teoksissa useimmiten vain sivutaan lyhyesti. Taustatiedon antajana myös nämä teokset ovat kuitenkin olleet hyödyllisiä. Sota-aikana taiteilijayhteisön elämä oli jo hiljentynyt, kun useat keskeiset toimijat olivat kuolleet tai muuttaneet pois. Jouni Tillin teos *Suomen pyhä sota Papit jatkosodan julistajina* käsittelee papiston toimia jatkosodassa, mikä on

³⁰ Tikka, Taskinen ja Nevala-Nurmi, 2015, 7.

³¹ Arjava, 2007, 143–144.

³² Leskelä-Kärki, 2006, 41, 293–294.

syventänyt ymmärrystäni Swanien uskonnollisiin näkemyksiin suhteessa sotaan ja ulkopoliittisiin näkemyksiin, erityisesti suhteessa Isoon-Britanniaan ja Neuvostoliittoon. Lasse Vihosen *Radio sodissamme 1939–1945* taustoittaa erittäin kattavasti propagandan, tiedonvälityksen ja radion merkitystä sodan aikana. Kirjassa käsitellään paljon myös säännöstelyä, mistä oli tutkimukselleni paljon hyötyä. Helena Pilkeen *Julkaiseminen kielletty Rintamakirjeenvaihtajat ja päämajan sensuuri 1941–1944* tarkentaa kuvaani sensuurin käytännöistä ja virallisen tiedonvälityksen antamasta sotatiedosta aikalaisille. Henrik Meinanderin *Suomi 1944 Sota, yhteiskunta, tunnemaisema* syventää käsitystäni sodan loppuvaiheessa käytännönelämän ja asenneilmapiirin kannalta.

1.4 Aineisto

Kirjeet vuosilta 1918–1957 on julkaistu kokoelmassa nimeltä *Mustat joutsenet ja heidän jälkipolvensa*. Kirjeet vuosilta 1886–1917 on julkaistu kokoelmassa *Yhdeksän mustaa joutsenta*. Antero Manninen toimitti kirjeet ja lyhensi niitä jonkin verran, joitain kirjeitä hän myös pudotti pois, koska niiden sisältö toistaa varsin pitkälti toisia kirjeitä. Sisarten kirjeenvaihto alkoi 1880-luvun lopulla, kun vanhimmat sisaret muuttivat opiskelemaan Helsinkiin ja työskentelemään eri puolilla Suomea ja päättyi 1950-luvun loppupuolella, eli kyse on varsin pitkään samojen henkilöiden välillä jatkuneesta kirjeenvaihdosta. Ikä aiheutti omat ongelmansa ja vaivansa sisarille, sillä myös nuorin sisarista Nelma Sibelius oli jatkosodan alkaessa jo yli 60-vuotias.

Kirjeitä, jotka olen onnistunut jäljittämään jatkosodan ajalta, on 54 kappaletta ja ne kuuluvat Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkistoon kokoelmiin. Minulla on jokaisesta käsittelemästani kirjeestä, joko käsin kirjoitettu tai valokuvattu kopio. Sisaria oli jatkosodan aikana elossa kahdeksan. Kirjeet ovat keskenään varsin eripituisia, mutta ne kaikki noudattavat samaa kirjeakaavaa. Kirjeitä on säilynyt vaihtelevasti eri vuosilta, ja sillä samat ihmiset kirjoittivat niitä toisilleen niissä toistuvat, joiltain osin samat asiat. Kadonneiden kirjeiden määrä on vaikea, ellei jopa mahdoton arvioida, mutta niitä on koska osa kirjeistä sisältää mainintoja kirjeistä, joita arkistossa tai julkaistussa kokoelmassa ei ole. Kysymys siitä, ovatko ne säilyneet valikoituneet sattuman vai päätöksen kautta on kiintoisa, mutta kuten minkä tahansa aineiston suhteen siihen on mahdoton vastata.³³ Sisaret eivät kirjeissään käsittele

³³ Leskelä-Kärki, Lahtinen, Vainio-Korhonen, 2011, 19.

kysymystä kirjeiden säilyttämisestä tai siitä laitetaanko ne jossain vaiheessa arkistoon, mutta se ei silti tarkoita, että he eivät olisi tiedostaneet mahdollisuutta siihen tai jopa kulttuurisukuun kuuluvina pitäneet sitä itsestään selvänä vaihtoehtona. Kirjeet käsittelevät pääasiassa hyvin arkisia asioita, ja ne olivat sisarille keskeinen kommunikaation ja tiedonvälityksen muoto eri paikkakunnilla oleskelun aikana.

Eriyisesti vanhimmista kirjeistä, jotka vanhimmat sisaret kirjoittivat vanhemmille ja vielä kotona asuneille nuoremmille sisarille pystyy, lukemaan vanhan tavan, että kirjeet oli tarkoitettu ääneen luettaviksi koko perheen läsnä ollessa. Ääneen lukeminen oli sivistyneistön parissa vanha tapa. Kirjeiden vastaanottajaksi on joissain tapauksissa merkitty yleisesti sisaret. Teoksessa *Kirjeitä sodasta Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina* on Jussi Jalosen artikkeli, joka käsittelee suomalaisten upseerien kirjeitä Puolan sotaretkeltä 1831, ja jossa tulee ilmi myös sisarten kirjeissä näkyvä ääneen lukemisen perinne, samoin kuin se, että raja yksityisen, edes hyvin henkilökohtaisen, ja julkisen tiedon välillä, ei ollut samanlainen kuin nykyaikana. Kirjeet oli myös kirjoitettu säästettäväksi jälkipolville, samoin kuin Swanin sisarten kirjeet omalla tavallaan ovat, koska ne on päätetty lahjoittaa arkistoon.³⁴ Kirjeiden kirjoitus oli kyseisenä aikana vielä voimissaan mikä näkyy useina julkaistuina kirjekokoelmina 1900-luvun alkupuoliskon ihmisiltä. Swanien kirjekokoelmien joukossa on myös melko paljon postikortteja, joista valtaosa on vanhanmallisia kuvattomia postikortteja, jotka on kirjoitettu täyteen tekstiä. Tämä pätee myös kirjeisiin, joissa useimmissa on hyödynnetty käytettävissä oleva tila mahdollisimman täydesti.

Kirjoitettujen kirjeiden määrissä sisarten välillä on myös suurta vaihtelua, mikä saattaa johtua myös siitä, etteivät kaikki kirjeet ole säilyneet, mutta esimerkiksi Ilma Swanilta ei sodan ajalta ole säilynyt ainuttakaan kirjettä, kun taas eniten kirjeitä lähettivät Toini Swan ja Anni Manninen (molemmat neljätoista kirjettä). Anni Manninen oli lähes koko sodan ajan perheen huvilalla Keski-Suomessa ja tavallaan eristyksissä sisaristaan, samoin kuin hiukan toisella tavalla tosin Toini Swan, joka vietti suurimman ajan sodasta, joko Helsingissä, jääden sinne jopa vuoden 1944 suurpommitusten jälkeen tai sitten Saimi Järnefeltin tai tämän tyttären Leena Paloheimon huviloissa. Toini Swanin päiväkirjassa tulee selvemmin esille kuin kirjeistä, että Toinin ja Saimin väleissä oli jonkinlaista kireyttä, mikä hankaloitti Toinin pysyvämpää oleskelua Suvirannassa.

³⁴ Tikka, Taskinen, Nevala-Nurmi, 2015, 78.

Tosin on myös mainittava, että Suvirannassa oli paljon sukua sotaa paossa. Muut sisaret olivat usein yhteisissä evakkopaikoissa, kuten Pohjanmaan Ylistarossa.

Aineiston määrä ei sinällään ole valtava, mutta se on silti varsin kattava kesien osalta. Talvilta kirjeitä on vähemmän, sillä sisaret pyrkivät viettämään talvet Helsingissä silloin kuin se oli pommitukset huomioon ottaen mahdollista. Aineisto on hyvin monipuolinen ja sitä voi tarkastella useilla eri tavoilla. Julkaistut kirjeet ja Hellevi Arjavan Anni Mannisen pojantyttären kirjoittamat kirjeet taustoittavat Swanien sukua ja luovat harvinaisen kokonaisvaltaisen kuvan usean suvun tarinasta Suomessa. Tähän on suuresti vaikuttanut se, että useat Swanien sukulaiset ovat olleet kirjallisia ihmisiä.

Kirjeet ja päiväkirja muodostavat toisiaan täydentävän kokonaisuuden. Toinin päiväkirja valottaa erityisesti sisarten keskinäisiä suhteita ja erilaisia ongelmatilanteita käytännön asioiden suhteen. Useissa kirjeistä on mainintoja, että tiettyä asiaa ei voi käsitellä kirjeissä vaan vasta kasvokkain tavatessa. Tietyltä osalta nämä maininnat kuuluvat yksityisyyden halun pitämiseen henkilökohtaisissa asioissa, mutta osassa maininnoista puhutaan myös sotasensuurin mahdollisuudesta. Toisaalta on muistettava, että sisaret aloittivat kirjeenvaihtonsa Venäjän vallan aikana, jolloin kirjesensuuri oli tiukempaa ja varovaisuus tärkeää.

Toini Swan päiväkirja aloitti päiväkirjansa kirjoittamisen vuonna 12.7.1941 ja jatkoi kirjoittamista vuoteen 1949. Hän kirjoitti arkisista asioista selviämisestä sodan keskellä, pommituksista ja perhehuolista, joitakin asioita mainitakseni. Kirjoitin päiväkirjasta itselleni ylös ne tiedot, jotka ovat merkittäviä tutkimusnäkökulmani kannalta. Päiväkirjassa on välillä pitkiäkin ajallisia aukkoja ja suurin osa päivämerkinnöistä on varsin lyhyitä. Merkittävät tapahtumat, joko sodassa tai Toinin henkilökohtaisessa elämässä saavat pitemmän käsittelyn. Päiväkirja sisältää sellaista tietoa sisarista, jota kirjeissä ei ole, kuten esimerkiksi heidän keskinäisistä suhteistaan. Päiväkirja myös täydentää, joiltain osin kirjeiden väliin jääviä aukkokohtia yksityiskohtien suhteen.

Kaiken kaikkiaan Swanin sisarten kirjeenvaihto ja Toini Swanin päiväkirja muodostavat yhteneväisen ja monipuolisen aineiston, jota voi lähestyä hyvin monilta eri puolilta. Aineistoa on myös tutkittu varsin vähän ennalta, joiltain osin, ei ollenkaan, mikä lisää sen kiinnostavuutta. Swanin sisaret olivat myös erittäin mielenkiintoisia, he olivat

osallistuneet Suomen historian kannalta varsin keskeisiin tapahtumiin, tunsivat suuren osan 1800-luvun lopun ja 1900-luvun ensimmäisen puoliskon merkkihenkilöistä ja he olivat osa fennomaanista liikettä. Kirjeenvaihdon yhtenäinen jatkuminen yli kuudenkymmenen vuoden ajan yhden perheen sisällä on myös harvinaista.

Kirje on aina sidoksissa kirjoittajan näkemyksiin ja kokemuksiin. Kirjeen kirjoittaja pyrkii esittämään asiat paitsi suhteessa itseensä myös vastaanottajaan. Silti vääränlaisen tai puolittaisen tulkinnan mahdollisuus on aina mahdollista.³⁵ Swanit viettivät aikaa toistensa kanssa, ehkä enemmän kuin jatkuvassa kirjeenvaihdossa olevat ihmiset yleensä, mikä nähdäkseni vähensi väärinkäsitysten mahdollisuutta, mutta tutkijalle väärinkäsityksen vaara on aina olemassa. Monet sellaiset asiat ja ihmiset, jotka olivat sisarille tärkeitä ja merkityksellisiä, olivat ehkä sellaisia, joita he eivät kirjoittaessa maininneet, koska ne olivat heille itsestään selviä. Myös perheen sisäinen kommunikointitapa, esimerkiksi muistot ja suvun sisäiset kaskut ovat sellaisia, joita tutkijan on mahdoton tavoittaa.

Swanin sisarten kirjeet ovat tutkimuksen kannalta sekä helppo, että vaikea lähdeaineisto, koska tunnen tuntevani sisaret liian hyvin mikä luo harhakuvan, että todella tuntisin heidät.³⁶ Olen lukenut koko julkaistun sisarten välisen kirjeenvaihdon, minkä lisäksi olen lukenut Aion nuoruuden aikaisen julkaisemattoman päiväkirjan, osan Saimi ja Eero Järnefeltin välisestä kirjeenvaihdosta ja Anni Swanin nuortenromaanit ja teoksia käsitteleviä kirjallisuuden alan tutkimuksia. Pystyn muodostamaan sisarten elämästä kokonaisvaltaisen kuvan mielessäni, mutta minun on pyrittävä etäännyttämään itseni heistä pystyäkseeni tutkimaan heidän jatkosodan aikaista elämäänsä.

³⁵ Leskelä-Kärki, Lahtinen, Vainio-Korhonen, 2011, 21–22.

³⁶ Leskelä-Kärki, Lahtinen, Vainio-Korhonen, 2011, 185–186.

2.1 Pommitusten vaikutus

”Ajattelen miten teihin on vaikuttanut ... kolmas kauhunyo Helsingissä. Soitimme sunnuntaina Helsinkiin Toinille, olivat menneet pommisuojaan kl 7 illalla ja tulivat sieltä pois kl. 7 aamulla. Meidän sukumme kodit ovat säilyneet, mutta surulla ajattelee niitä monia köyhiä perheitä Vallilassa, jotka kadottivat kotinsa.”³⁷

Edellä oleva sitaatti on varsin tyypillinen esimerkki sisarten välisestä kirjeenvaihdosta. Kirjeiden kirjoittaminen oli sisarille luonteva tapa pitää yllä keskinäistä yhteyttä ja välittää tietoja, mitä tietoa tukee jo julkaistujen kirjeiden määrä 795 kappaletta, mikä ei sisällä kaikkia kirjeitä, vuosien 1884–1957 välillä.³⁸ Tässä tapauksessa kyse on Helsingin suurpommitusten³⁹ jälkeisestä tilanteesta ja päällimmäisinä huolina sisarilla ovat ihmisten ja kotien selviytyminen. Kirjeestä näkyy voimakas myötätunto kotinsa menettäneitä kohtaan, mikä oli sisarille ominaista. Pommisuojaat tulevat kirjeissä näkyviin keskeisenä osana elämää ja sodan aiheuttamia hankaluuksia. Pommisuojaat eivät yleensä olleet ilmatiiviitä mikä aiheutti pelkoa kaasuhyökkäyksistä, ja vaikka jatkosodan aikana olivat käytössä välirauhan aikana kaivettuja kalliosuojia, koko Helsingin väestö ei olisi mahtunut niihin ja olot niissä olivat hyvin epämiellyttäviä.⁴⁰ Tehtaankadun talon pommisuoja sijaitsi pyykkituvassa ja siten se tuskin oli kovin turvallinen.

Pommisuojiin kylmät ja epämiellyttävät olosuhteet tekivät jo iäkkäille sisarille oleskelun kaupungissa hyvin haastavaksi, mikä herättää kysymyksen, miksi Toini Swan vietti niin paljon sota-ajasta Helsingissä, toisin kuin muut sisaret. Suvun jäsenillä oli useita mahdollisia paikkoja Suomessa, joihin vetäytyä turvaan Helsingistä ja toki Toini näitä mahdollisuuksia hyödynsi ajoittain, mutta suvun runsaslukuisuus pakotti useisiin paikan vaihtoihin ja myös väliaikaisesti maksullisiin asumuksiin erilaisissa täysihoidoloissa. Yhtenä esimerkkinä turvapaikasta oli Saimin tyttären Leena Paloheimon Santamäen koti. Pommitukset aiheuttivat aineellista vahinkoa, esimerkiksi ikkunat rikkoutuivat räjähdysten synnyttämän ääniaallon vaikutuksesta. Rikki menneistä ikkunoista pidettiin kirjaa ja viranomaiset kehottivat korvaamaan rikkoutuneet ikkunat pahvilla tai vanerilla lasipulan vuoksi mikä teki asunnoista kylmiä. Esimerkiksi Etu-Töölön alueella

³⁷ Elli Swan Anni Swanille, Ylistaro, 1.3.1944, SKS, 928:12:63.

³⁸ *Yhdeksän mustaa joutsenta* 1993 ja *Mustat joutsenet ja heidän jälkipolvensa* 1995.

³⁹ Helminen ja Lukander, Helsingin helmikuun 1944 suurpommitukset tapahtuivat 6.-7.2, 16–17.2 ja 26.–27.2.

⁴⁰ Kortelainen, Honkaniemi, Koskinen, Selkokari, Tepora, 2019, 39.

rikkoutui kahdessa suurpommituksessa 42 641 ikkunaa helmikuussa 1944.⁴¹

Sota lisäsi sisarten toisilleen kirjoittamien kirjeiden määrä, joka oli sotien välisenä aikana vähentynyt ja keskittynyt kesiin, kaikkien sisarten muutettua Helsinkiin. Myös puhelimen yleistymisen, joka näkyy useissa kirjeissä mainintoina siitä, että asiasta keskustellaan tai on keskusteltu puhelimitse, oli vaikuttanut kirjeiden määrään. Kirjeiden määrä lisääntyi sota-aikana valtavasti koko väestön osalta, koska kirjeet olivat tärkein viestintäkeino eri syistä erilleen joutuneiden ihmisten välillä. Kirjeiden kautta kulkeva yhteydenpitäminen oli Swanin sisarille tärkeää jo ennestään, mutta sota lisäsi myös muiden väestönosien välistä kirjeenvaihtoa.⁴²

Sisaret olivat tiettyssä mielessä etuoikeutetussa asemassa, koska he kuuluivat siihen väestönosaan, jolla oli mahdollisuus poistua tarpeen vaatiessa Helsingistä, vaikka heille ei ollut henkisesti helppoa lähteä kodeistaan. Anna Kortelaisen, Marika Honkaniemen, Maija Koskisen, Hanne Selkokarin, Tuomas Teporan teoksessa *Mieliala Helsinki 1939–1945* kerrotaan, kuinka maalle Helsingistä pommituksia karkuun lähteneet ihmiset joutuivat palaamaan takaisin vastoin ohjeistuksia maalaisten ja kaupunkilaisten välille muodostuneiden ristiriitojen takia. Swanit viettivät maalla aikaansa tutuilla huvila- ja sukulaispaikkakunnilla, eikä vastaavia ongelmia siten ilmennyt. Sisarten ikä saattoi myös suojella heitä negatiiviselta huomiolta. kuten myös se tosiasia, että vaikka he olivat asuneet jo pitkään kaupungeissa, niin he olivat kasvaneet maalla ja viettäneet paljon aikaansa huviloilla. Kotavuoren huvila, jossa Anni oli perheensä kanssa lähes koko sodan ajan, sijaitsi Otto Mannisen perheen mailla. Helsinkiä pommitettiin viitenäkymmenenäkahdeksana päivänä jatkosodan aikana.⁴³ Vaikka määrä ei neljään vuoteen jaettuna tunnu suurelta, pommitusten aiheuttamat kuolemat, sekä aineelliset ja henkiset vahingot olivat valtavia.

”Mutta vasta juhannusaattona kl. 1 kun kumea, pitkä sireenin ääni herätti rauhallisesti nukkuvan pääkaupungin unestaan, selvisi meille että sota oli jo omissa nurkissamme ja että tuo kaamea vihollinen oli taas kimpussamme. Herätin puhelimesta Ellin ja Lyylin ja saatuani vähän vaatteita ylleni kiiruhdin ulos. Pihalla

⁴¹ Helminen, Lukander, 2014, 204–205.

⁴² Tikka, Taskinen ja Nevala-Nurmi, 2015, 12–17. Esim. pelkästään kenttäpostissa lähetettyjen kirjeiden määrä oli sota-aikana melkein miljardi kirjettä.

⁴³ Kortelainen, Honkaniemi, Koskinen, Selkokari, Tepora, 2019, 90, 145–147.

seisoi valoisassa kesäyössä talomme herroja, jotka tähystelivät taivasta. Pommisuoja (pyykkitupa) oli täpö täynnä talon asujamia..”⁴⁴

Yllä oleva katkelma Toini Swanin kirjeestä sisarilleen antaa mielestäni oivallisen kuvan paitsi pommituksista ja niiden vaikutuksesta tavallisten kaupunkilaisten arkeen niin myös sisarten kirjeenvaihdon elävästä tyylistä. Kirjeestä näkyy järkytys välirauhan loppumisesta samoin kuin se, että pommisuojiin yöllä meneminen oli käynyt sisarille jo tutuksi toiminnaksi, vaikka ikä toi omat ongelmansa asiaan. Meinanderin mukaan kotirintaman pommitukset lisäsivät siviilien sota myönteisyyttä ja ymmärrystä sotilaita kohtaan tuomalla sodan todellisuuden arjen keskelle.⁴⁵ Sisaret olivat jo lähtökohtaisesti varsin sotamyönteisiä ja uskoivat sodan loppuvan Suomen voittoon. Sisaret olivat vahvasti isänmaallisia ja kasvaneet nationalistisen ideologian hengessä. Sisarten sukupuusta näkee, kuinka kiinteät sukulaisuussiteet heillä oli useisiin Suomen merkkihenkilöihin. Lisäksi on otettava huomioon laajat verkostot, jotka näkyvät esimerkiksi kuvauksessa Otto Mannisen 70-vuotisjuhlista.

Toinin maininta siitä, että hän oli puhelimella herättänyt Ellin ja Lyylin kertoo, joko siitä, että he eivät olisi esimerkiksi huonon kuulon vuoksi heränneet sireeniin tai Toinin halusta varmistaa sisartensa turvallisuus. Puhelin ei kuulunut vielä tavallisiin joka perheen tavaroihin, joten myös se kertoo omalla tavallaan sisarten hyvästä toimeentulosta, koska molemmissa Tehtaankadun asunnoissa oli oma puhelin. Sisaret eivät olleet varakkaita, hyvästä perhetaustasta huolimatta, mutta he olivat tehneet paljon työtä koko aikuisikänsä ja osa heistä sai eläkettä. Sentraalisatrat kuuntelivat puhelinkeskusteluja mielialatarkkailun vuoksi tavallista tiiviimmin sodan aikana, minkä ihmiset myös tiedostivat.⁴⁶ Katkelmasta näkyy myös sodan vaikutus tapakoodistoon. Tavallisissa oloissa yksikään sisarista ei olisi poistunut asunnosta vajaanpukeisena, mutta välttämättömyys ja itsesuojelu saivat häveliäisyyden unohtumaan. Tästä katkelmasta tulee hyvin ilmi pyykkitupa pommisuojana, mikä kertoo omaa karua kieltään, siitä miten kaikki olemassa oleva piti hyödyntää mahdollisimman tehokkaasti riippumatta siitä, olisiko vaikutus toivottu.

Sisarilla oli kokemuksia ensimmäisestä maailmansodasta, sisällissodasta ja talvisodasta,

⁴⁴ Toini Swan Aino Swanille ja Anni Manniselle, Helsinki, 25.6.1941, SKS, 943:22:1–18.

⁴⁵ Meinander, 2009, 69.

⁴⁶ Kortelainen, Honkaniemi, Koskinen, Selkokari, Tepora, 2019, 40–41.

mutta talvisotaa lukuun ottamatta tilanne oli Suomessa ollut varsin erilainen, koska aikaisemmissa sodissa sisaret eivät olleet joutuneet sotatapahtumien keskelle. Jatkosodan pitkä kesto oli sisarille yllätys, koska propagandassa annettiin ymmärtää, että sota ei kestäisi kovin kauan.⁴⁷ Väsymys ja tietynlainen turtumus tulee ilmi useasta kirjeestä. Pommitukset olivat suuri stressitekijä, mutta eivät ainoa. Sisarten kirjeistä ja erityisesti Toinin päiväkirjasta löytyy useita mainintoja halusta olla omassa kodissa, mutta pommitukset tekivät sen välillä mahdottomaksi. Sisaret olivat tottuneet tekemään omaa elämäänsä koskevat päätökset itsenäisesti. Erityisesti tämä koski naimattomia sisarusia. Sota tavallaan riisti heiltä tämän oikeuden.

”Pahinta on että tuholinnut tulevat tavallisesti yöllä, usein montakin kertaa joten väsyneet helsinkiläiset, joiden pitää seuraavana päivänä olla työssä, eivät saa paljon nukkua... On niin turvallista ajatella että Lyyli ja Elli saavat nyt nukkua yönsä rauhassa. Kerrankin tallustelivat he tohveleissa ja hätävaraisessa puvussaan kolme kertaa yön kuluessa kosteaan kellariin. Joka yö on nytkin täällä minun ollessani sireenin kaamea ääni herättänyt nukkuvaa Helsinkiä. Minä olen kuitenkin aina pysynyt vuoteessani, en ole jaksanut nousta ja pukeutua.”⁴⁸

Elli ja Lyyli Swan olivat kirjeen kirjoitushetkellä muuttaneet Tehtaankadulta turvaan Järnefeltien huvilaan Suvirantaan Tuusulaan. Kirjekatkelmasta näkyy selkeästi väsyminen pommituksiin ja vaivalloiseen siirtymiseen yönpimeydessä pommisuojaan, mutta voisiko jopa puhua jonkinlaisesta alistumisesta tai kohtalonuskosta, että jos jotain tapahtuu se saa tapahtua? Iän mukanaan tuomat terveysongelmat vaikuttivat myös. Sisarten läheiset suhteet näkyvät tässä, kuten toki myös muissa kirjeissä, ennen kaikkea huolena toisista sisarista eikä huolena itsestä. Toinin päiväkirja paljastaa, että Toinin ja Saimin välillä oli ongelmia. Toini kirjoittaa jatkosodan alkupuolella, tunteneensa itsensä ei toivotuksi vieraaksi Suvirannassa, mutta sodan edetessä välit paranivat.⁴⁹ Epäilen syyksi Toinin vahvaa uskonnollisuutta, mutta myös muut syyt ovat mahdollisia.

Maarit Leskelä-Kärki kirjoittaa Krohnin sisarista, että sisarten väliset suhteet muuttuivat vuosien mittaan ja vaikuttivat myös erilaisilta riippuen siitä, kuka kirjoitti ja kenelle. Swanin sisarten välit toisiinsa olivat erilaiset kuin Krohneilla, mutta silti heidän

⁴⁷ Pilke, 2011, 89.

⁴⁸ Toini Swan Anni Manniselle, Helsinki, 13.7.1941, SKS, 943:22:1–18.

⁴⁹ Toini Swanin päiväkirja, kotelo 2, SKS, 12.7.1941.

keskinäisissä suhteissaan on nähtävissä myös samankaltaisia tekijöitä, esimerkiksi perheen sisäisissä lempinimissä, jollaisia myös Swanit käyttivät keskinäisessä kirjeenvaihdossaan. Sisäiset ristiriidat johtuivat Krohneilla siitä, että sisaruksilla oli kaksi äitiä Julius Krohnin leskeksi jäämisen vuoksi ja menettivät myös isänsä melko nuorina.⁵⁰ Aino Sibeliuksen ja Saimin välillä oli myös riitoja, joista sisarten kirjeissä ei ole mainintaa, mutta jotka tulevat ilmi muista lähteistä. Vesa Siren kuvaa Saimia termillä kipakka, mutta ei kerro mistä hän on tiedon saanut.⁵¹ Toini ei esimerkiksi aina kokenut olevansa tervetullut Suvirantaan, mutta sodan kuluessa ja Saimin heikentyessä ristiriidat vähenivät. Sodan ajan kirjeistä päätellen myöskään Aino Sibeliuksen ja Saimin riidat eivät jatkuneet enää vanhalla iällä. Kirjeistä kuvastuu useimpien sisarten luonteinen positiivisuus, joka näkyy erityisesti siinä, että rankatkaan kokemukset ja masentavat ajat, eivät lannistaneet sisaria.

Suomen siviiliväestöön kohdistui Meinanderin mukaan vähemmän suoranaisia sotatoimia kuin muualla Euroopassa. Ennen helmikuun 1944 suurpommituksia monet hälytykset olivat olleet turhia, mikä oli aiheuttanut välinpitämättömyyttä sireenien ääntä kohtaan, kuten myös Toinin kirjeestä käy hyvin ilmi. Turhien hälytysten mentaalinen vaikutus oli suuri, sillä ne lisäsivät suurpommitusten kuolonuhrien määrää tarpeettomasti.⁵² Ensimmäisessä suurpommituksessa kuoli 105 ihmistä ja yhteensä kaikissa kolmessa kuoli 151 ihmistä.⁵³ Ensimmäinen suurpommitus oli siis selkeästi kolmesta kaikkein tuhoisin kuolonuhreissa laskettuna. Helsingissä oli jatkosodan aikana viisikymmentäkahdeksan pommitusta mikä on melko vähän, ottaen huomioon, että sota kesti 1183 päivää.⁵⁴ Pommitusten henkinen vaikutus oli erittäin suuri, koska ihmiset joutuivat elämään jatkuvassa epävarmuudessa ja pelossa. Swanin sisarten kirjeistä näkyy, kuinka henkinen kuormitus oli sodan aikana voimakasta, vaikka pommituksia ei tapahtunut usein. Oma kokemus ja todellisuus ovat usein ristiriidassa keskenään.

”... meillä oli tuo kamala pommitus Helsingissä (600 konetta⁵⁵). Kun aamulla 7 aikana nousimme ylös kallioistamme ja pommisuojustamme kohtasi silmää murheellinen näky. Helsinki ei enää ole kaltaisensa. Tulipaloja kaikkialla, toisia

⁵⁰ Leskelä-Kärki, 2006, 474–479.

⁵¹ Sirén, 2012, 324.

⁵² Meinander, 2009, 63–67.

⁵³ Helminen, Lukander, 2014, 32,82,168.

⁵⁴ Kortelainen, Honkaniemi, Koskinen, Selkokari, Tepora, 2019, 90.

⁵⁵ Helminen, Lukander. 2014, 168, kolmannessa Helsingin suurpommituksessa Neuvostoliiton pommikoneita oli 896.

taloja hävinnyt, kadut täynnä sirpaleita, kiihtyneitä kodittomia ihmisiä hävinneitten kotiensa raunioilla. Kyllä olemme kiitollisia että meidän kotimme ainakin toistaiseksi säilyivät. Mitä yllätyksiä kevät sitten tuo mukanaan, en tiedä, täytyy vain rauhallisesti odottaa pahinta. ... Asunnossani oli niin kylmä ja vetoinen (ei ollut nauvoja pahvin kunnolliseen kiinnittämiseen) että helmik. toisen pommituksen jälkeen jouduin vuoteeseen influenssassa. Päätin kuitenkin jäädä Helsinkiin omaan kotiini; Leena⁵⁶ oli aikaisemmin kutsunut minut luokseen, mutta peruuttikin myöhemmin, kun taloon oli varattu paikka niin monelle. Mutta viimeisen pommituksen jälkeen tuli hätähuutoja sekä Järvenpäästä että täältä että minun piti lähteä Helsingistä. Mutta kun Järvenpäässä oli ennestään paljon väkeä, aivan liian paljon, nim. 5 levotonta lasta, ja kun Leena oikein sydämellisesti ja vaatimalla vaati minua tänne, pakkasin tavarani ja tulin tänne 4 p. maaliskuuta. Vastakohta raunioituneen, kylmän, pimeän, mitä suurimmassa epäjärjestyksessä elävän Helsingin ja tämän valoisan, lämpimän, rauhallisen, kodikkaan ja hyvin hoidetun kodin välillä oli niin valtava, että olin ensin purskahtaa itkuun tänne tullessani.”⁵⁷

Toinin kuvaus suurpommitusten aiheuttamista tuhoista Helsingissä on yksityiskohtainen ja kattava. Kirje kertoo suuresta henkisestä tuskasta ja yksilön yrityksestä selviytyä sodan keskellä edes, jollain tavalla. Se kertoo myös sukulaisten merkityksestä turvapaikan antajina. Pakkoevakuointeja tarpeettomalle helsinkiläiselle siviiliväestölle harkittiin helmikuun suurpommitusten jälkeen, mutta kehotuksia lukuun ottamatta niihin ei ryhdytty, koska ihmiset siirtyivät varsin hyvin oma-aloitteisesti maaseudulle. Koulut suljettiin ja helsinkiläisissä sairaaloissa olleet potilaat evakuoitiin. Pimennysmääräysten noudattaminen, samoin kuin asuntojen asuttavana pitäminen, ikkunoiden ollessa rikki oli hankalaa erityisesti naulapulan vuoksi, minkä Toini tuo esille kirjeessään. Viranomaiset olivat määränneet, että kaupoissa oli oltava myynissä pahvia tai vaneria rikkoutuneiden ikkunoiden peittämistä varten.⁵⁸ Pahvi tai vaneri ikkunan peitteenä teki asuinnoista koleita ja pimeitä mikä vaikutti paitsi asumisviihtyvyyteen myös terveyteen, kuten Toinin kuvaus sairastumisesta helmikuun toisen suurpommituksen jälkeen kertoo.

Toinin kuvaus helmikuun suurpommituksen seurauksista kertoo paitsi tuhosta, joka

⁵⁶ Leena Paloheimo, Saimi ja Eero Järnefeltin tytär.

⁵⁷ Toini Swan Anni Manniselle, Santamäki, SKS, 16.3.1944, 941:49:3.

⁵⁸ Helminen, Lukander, 2014, 204, 235.

Helsinkiä kohtasi, myös huolenpidosta, joka nuorempien sukulaisten toimesta kohdistui Toiniin samoin kuin toki toisiin sisariin. Vaikka Leena Paloheimolla oli Santamäen talo aivan täynnä ja alakerta vuokrattu puolustusvoimille hän halusi siitä huolimatta tarjota turvapaikan Toiniille. Samassa kirjeessä kerrotaan myös, että Annin poika Mauno Manninen oli pommitusaamuna käynyt katsomassa, oliko Toini kunnossa. Toini oli erittäin iloinen mukaviin oloihin pääsystä, mutta hän koki olevansa levoton ja kaipasi kotiin. Sama kaipaus välittyy myös muista sisarten kirjeistä, silloin kuin olosuhteet pakottivat heidät pois kotoa. Sota vaikutti suuresti ihmisten itsemääräämisoikeuteen, joka oli sisarille hyvin tärkeä asia. He olivat itse valinneet ammattinsa ja useiden sisarten kohdalla naimattomuuden, mutta sota muutti heidän elämäänsä. Vastakohta Helsingin olojen ja Santamäen rauhan välillä tulee ilmi kirjekatkelmasta hyvin konkreettisella tavalla. Henkisesti edes ajoittainen pois pääsy Helsingin epävarmoista olosuhteista, kun vielä ei tiedetty jatkuisivatko suurpommitukset pitkään, oli selvästi helpotus sekä Toiniille, että hänestä huolissaan olleille sukulaisille.

”Oikein sydäntä kirvelee, kun ajattelee yliopiston tuhoa, seinämaalauksia, Erikin⁵⁹ pitkäaikaista työtä ja Edelfeltin sekä Aaltosen luomuksia.”⁶⁰

”Saimi oli hermostunut sekä lapsiin että muuhunkin, Yliopiston freskojen häviö yliopiston tulipalossa on kovin koskenut häneen kun hän syyttää itseään siitä ettei rehtorille muistuttanut niiden poisottamisesta kuten teki Paavo Wirkkuselle⁶¹ Johanneksen kirkon maalauksesta. Sehän olikin suuri skandaali että niiden annettiin palaa ja ne jätettiin paikoilleen vaikka sitä ennen oli ollut jo kaksi niin valtavaa pommitusta.”⁶²

”Nyt on lisäksi tullut huoli Saimista. Hän on uudelleen saanut kurkkukatarrin ja makaa Suvirannassa hyvin heikkona. ... Hänen sairauteensa vaikuttaa osaltaan henkinen masennus, johon hän oli joutunut näiden pommitusten aikana. Yliopiston freskojen palo oli raskas kolaus hänelle ja hän syyttää siitä osittain siitä, kun hän laiminlöi muistuttaa asianomaisia niiden turvaan saattamisesta. Kyllä koko juttu olikin anteeksiantamaton skandaali. Täällä vallitsee yleinen katkeruus ja suuttumus

⁵⁹ Ero Järnefelt perheen kesken häntä kutsuttiin aina Erikiksi.

⁶⁰ Anni Manninen Saimi Järnefeltille, Kotavuori, SKS, 6.3.1944, 941.

⁶¹ Helsingin kirkon kirkkoherra, *Mustat joutsenet ja heidän jälkipolvensa*, 1995, 241.

⁶² Toini Swan sisarille (vastaanottajan nimi kadonnut, mutta todennäköisesti Ainolle, Lyyllille, Ilmalle ja Ellille), SKS, Santamäki, 7.3.1944, 943:22:1–18.

asianomaisten karkeasta välinpitämättömyydestä ja huolimattomuudesta.”⁶³

Kuten edellä olevista kirjekatkelmista tulee ilmi, oli Eero Järnefeltin Helsingin yliopiston juhlasaliin tekemien maalausten tuhoutuminen sisarille hyvin vaikea asia.⁶⁴ Sisaret käsittelivät aihetta useissa kirjeissä, mikä kertoo asian tärkeydestä koko sukuyhteisölle. Saimi kuoli saman vuoden syksyllä ja sisaret selvästi kokivat, että maalausten tuhoutuminen vaikutti hänen terveyteensä tuhoisasti. Saimi oli ollut jo vuosia huonovointinen, mutta maalausten tuho oli hänelle henkilökohtaisesti liian suuri järkytys yhdessä sodan ja yleisen epävarman tilanteen kanssa. Maalausten tuhoutumista käsittelevissä kirjeissä näkyy sisarten yhteiskunnallinen tausta ja se asema, johon erityisesti Saimi saattoi katsoa kuuluvansa. He kokivat, että heidän olisi tullut vaikuttaa tilanteeseen ennalta ehkäisevästi. Maininta Johanneksen kirkon maalauksen pelastamisesta kertoo omalla tavallaan Saimin työstä Eero Järnefeltin perinnön säilyttämiseksi. Toinin huomautus, että täällä Santamäessä Saimi ja Eero Järnefeltin tyttären Leena Paloheimon luona nimenomaan tunnettiin katkeruutta asian johdosta, kertoo yhteisestä kokemuksesta ja tunnekuohusta. Sisarten reaktio kertoo myös heidän taidetta kohtaan kokemasta arvostuksesta, mikä johtui jo siitä, että he henkilökohtaisesti tunsivat useita Suomen johtavia taiteilijoita ja olivat olleet kokemassa Suomen taiteen kultakauden hyvin läheltä.

Toinin kirjeessä on sisarille harvinaista erittäin kriittistä asennetta Suomen viranomaisia kohtaan, myös kirjesensuurin pelko unohtui näissä kirjeissä kokonaan mikä on keskeisin syy siihen, että päätin lainata kaikista kolmesta asiaa käsittelevästä kirjeestä. Maalausten tuhoutumisen aikaansaama tunnereaktio oli tavallaan luovallinen tapa kuvata sotaväsymystä ja kritisoida jo pitkään kestänyttä epävarmaa tilannetta, muu olisi saattanut näyttää epäisänmaalliselta. Sisarten kohdalla vastaavia kriittisiä katsontakantoja oli enemmän Toinin päiväkirjassa, joka oli luonteeltaan hyvin yksityinen mikä herättää kysymyksen sodan loppuajan tunnelmista sisarten keskuudessa. Myös kirjeistä on löydettävissä pohdintaa sodan lopputuloksesta. Järkytys maalausten tuhosta saattoi olla myös tapa käsitellä tässä vaiheessa jo varsin todennäköiseltä näyttävää tilannetta, jossa Suomi tulee häviämään sodan. Epävarmuus siitä mitä hävitty sota tarkoittaisi käytännön tasolla, oli varmasti hyvin pelottava tunne,

⁶³ Toini Swan Anni Manniselle, Santamäki, SKS, 16.3.1944, 941:49:3.

⁶⁴ Kortelainen, Honkaniemi, Koskinen, Selkokari, Tepora, 2019, 161–163, maalaukset tuhoutuivat helmikuun kolmannessa suurpommituksessa 27.2.

mutta sen julkinen tai edes puolijulkinen esiin tuominen kirjeiden kautta olisi ollut hankalaa.

Sensuuri kohdistui suhteellisen pieneen osaan kirjeistä erityisesti jatkosodassa mikä lähetettyjen kirjeiden määrään nähden on varsin ymmärrettävää, vain muutama prosentti kirjeistä tutkittiin. Tämän lisäksi sensuurin keskeisenä mielenkiinnon kohteena olivat sodan alussa rintamalta lähetetyt kirjeet. Siviilien välistä kirjeenvaihtoa tutkittiin pääasiassa, mikäli se oli menossa ulkomaille tai viranomaisten pyynnöstä. Vuoden 1941 elokuussa päätettiin koko postin sensuurille alistamisesta, tosin pysyvä tarkastus tuli vain Itä-Karjalalle ja takaisin valloitetulle alueelle.⁶⁵ Kirjeenkirjoittajan kannalta ongelma oli, että sensuurin käytännöistä ei tiedetty paljoakaan, joten kirjeissä käytettiin kiertoilmauksia tai vältettiin mainitsemasta asioita, joihin sensuurin arveltiin kohdistuvan.

Eero Järnefelt maalasi Turun Akatemian vihkiäisiä kuvanneet teokset kankaalle, jotta niiden puhdistaminen ja siirtäminen tarpeen vaatiessa olisi helppoa, mutta jostain syystä, yliopistolla ei sitä tiedetty tai otettu huomioon sodan alkaessa.⁶⁶ Historiallisesti ja kulttuurillisesti arvokkaiden teosten suojaamisella ja turvaan saamisella oli vahva yhteys yleiseen mielialaan, koska ihmisten tuli kokea, että asiat palautuisivat vielä ennalleen. On merkillistä, että maalauksia ja muita taideteoksia yliopistolta ei pelastettu, kun ottaa huomioon, että museoiden ja arkistojen kokoelmia vietiin evakkoon Helsingistä ja ulkona olevia patsaita suojattiin lautarakennelmilla. Esimerkiksi Ateneumin teosten turvaan viemisen yhteydessä olisi ollut aikaa ja mahdollisuuksia viedä yliopiston teokset turvaan.⁶⁷

⁶⁵ Tikka, Taskinen ja Nevala-Nurmi, 2015, 20, 33–34.

⁶⁶ Lindqvist, Ojanen, 2006, 23.

⁶⁷ Kortelainen, Honkaniemi, Koskinen, Selkokari, Tepora, 2019, 91, 147–155.

2.2 Hyödyttömyyden tunteen kokemus

”Elämme Santamäessä yksitoikkoista säännöllistä elämää. ... Ensimmäiset päivät täällä ollessani tuntui niin turvalliselta ja ihanalta oltuani kuukauden verran Helsingissä. Mutta jo alkaa taas tuo kalvava tyhjyyden tunne saada minut valtoihinsa. Tunnen itseni niin kurjan hyödyttömäksi. Paljon tarvittaisiin hyväntekijöitä Suomessa, mutta minä olen vanha, heikko ja mihinkään kykenemätön. Elämä on loppunut minun osaltani.”⁶⁸

Toinille päiväkirjaan kirjoittaminen oli keino käsitellä sodan todellisuutta ja omaa elämäänsä ilman pelkoa sensuurista tai tarvetta saavuttaa toisten hyväksyntää. Kirjeiden yhteydessä oli yleisen tiedon mukaan mahdollisuus, että kirjeet avattaisiin ja myös puhelinkeskusteluja kuunneltiin. Myös sukulaisia kohtaan oli velvoitteita näyttää urhealta. Päiväkirjassa Toini kuvaa vierailuja sukulaisten, erityisesti Leena Paloheimon Santamäen huvilalla. Hän mainitsee, että aikuiset keskustelivat paljon sodasta, mutta pyrkivät tiettyyn rauhallisuuteen ja tavallisen arjen ylläpitämiseen niin pitkälle kuin mahdollista.

Toinin päiväkirjamerkinnot ovat erittäin surullista luettavaa ja sodan synkentävä vaikutus on niistä selvästi havaittavissa. Ihmisten tuli sota-aikana pyrkiä surun ja negatiivisten tunteiden arvokkaaseen kantamiseen kirjan *Mieliala Helsinki 1939–1945* mukaan, Toinin kirjeet ja päiväkirjassa kuvatut kanssakäymiset toisten ihmisten kertovat tämän ihanteen sisäistämisestä hyvin vahvasti.⁶⁹ Päiväkirja oli luvallinen tapa käsitellä pelkoja ja suruja ilman. Maarit Leskelä-Kärjen kuvaus Aune Krohnin päiväkirjasta on mielenkiintoisella tavalla samantapainen kuin Toinin, sillä myös Aune kirjoitti elämänsä vaikeina hetkinä satunnaisesti lyhyitä merkintöjä ilman jäljelle jääneitä merkkejä siitä, että olisi aiemmin pitänyt päiväkirjaa.⁷⁰

”...Tuntui niin ikävältä kun he olivat niin vähän kiinnostuneita lukemisen kuuntelemiseen. Lieneekö vika ollut kirjassa vai heissä? Työni invalidien hyväksi ei näy pääsevän alkuun.”⁷¹ Toini koki hyvin vahvasti olevansa ajan poikkeusoloissa hyödytön. Esimerkiksi edellä olevassa päiväkirjakatkelmassaan hän kuvaa yritystään lukea

⁶⁸ Toini Swanin päiväkirja 17.4.1944, SKS, Kotelo 2.

⁶⁹ Kortelainen, Honkaniemi, Koskinen, Selkokari, Tepora, 2019, 41.

⁷⁰ Leskelä-Kärki, 2006, 75.

⁷¹ Toini Swanin päiväkirja, SKS, kotelo 2, 8.4.1942.

loukkaantuneille sotilaille sairaalassa, mutta yritys on varsin epäonnistunut, mihin arvelen syyksi sukupolvien välistä kuilua ja mahdollisesti myös vääränlaista tekstiä. Halu auttaa sodassa haavoittuneita sotilaita oli Toinilla vahva, mutta omia virheitään Toini ei tunnu hyväksyneen. On sääli, että Toini ei kerro mikä kirja oli kyseessä, mutta epäilen vahvasti uskonnollista kirjallisuutta, sillä Toini oli kirjeiden perusteella yhdessä Ellin kanssa uskonnollisempi kuin muut sisaret. Elvi Sinervo, joka oli sodan aikana vankilassa poliittisista, syistä koki myös hyödyttömyyden tunteita, koska hän joutui hyvin vahvasti tukeutumaan sukulaisten ja ystävien apuun ilman, että olisi voinut itse toimia näiden hyväksi.⁷² Toini ei ollut vankilassa, mutta sota-ajan poikkeusoloissa eläminen kavensi henkilökohtaisen vapauden tunnetta ja teki arkielämästä samantapaista kuin vankilaelämä. Yksi syy Toinin haluttomuuteen turvautua sukulaisten apuun oli nähdäkseni juuri se, ettei hän kokenut voivansa antaa yhtä paljon takaisin.

Toinin halu toimia edes jollain tavalla Suomen hyväksi, tulee esille myös muista päiväkirjan merkinnöistä, samoin kuin kokemus siitä, että hän ei kokenut pystyvänsä auttamaan millään tavalla. Sodan aikana painotettiin kaikkien osallistumista yhteisiin ponnisteluihin, yleisen työvelvoitteen nojalla, joka ensin koski 18–56-vuotiaita, mutta laajennettiin vuonna 1942 koskemaan 15–65-vuotiaita. Periaatteessa se siis koski myös kahta nuorinta Swaneista eli Ilmaa ja Nelmaa, jotka olivat yli kuusikymmentävuotiaita, mutta Ilma piti vielä omaa liikettä ja Toini oli töissä opettajana vuoteen 1942.⁷³ Rintaman vaatima miesmäärä aiheutti työvoimapulaa asemasota vaiheessa.⁷⁴ Anni kirjoitti sota-aikana työkseen ja huolehti *Sirkan* julkaisusta. Kirjeistä ja erityisesti Toinin päiväkirjasta on löydettävissä mietintöjä, miten voisi olla hyödyksi poikkeuksellisena aikana. Suoranaiseen fyysiseen työskentelyyn, kuten esimerkiksi mottitalkoisiin sisaret olivat jo liian huonokuntoisia, mutta silti he auttoivat omalla tavallaan sodan aikana.

Tunne siitä, miten itse käsittelee ja kokee asiat ja se miten toiset kokevat ne, on jokaisella yksilöllä hyvin erilainen, eikä Swanin sisarten lähipiiri selvästi kokenut heitä hyödyttömänä taakkana. Eräs ongelman aiheuttajista saattoi olla sisarten muistot edellisistä poikkeuksellisista tilanteista, joihin he olivat osallistuneet aktiivisina toimijoina, kuten nimien keruu suureen adressiin sekä toimiminen naiskagaalissa

⁷² Leskelä-Kärki, Lahtinen, Vainio-Korhonen, 2011, 348.

⁷³ Meinander, 2009, 117.

⁷⁴ Tilli, 2014, 203.

routavuosien aikana. Anni osallistui routavuosien aikana Venäjän toimien vastustamiseen myös kirjoittamalla sadun *Satu kolmesta lapsesta, jotka menivät kevättä hakemaan* ja olemalla siten yksi taiteilijoista, jotka pyrkivät vaikuttamaan teoksillaan vääryyksiä kokemiinsa asioihin.⁷⁵ Suoranaiset tiedot naiskagaalin toiminnasta ovat melko vähäisiä, mutta osa sisarten kirjeistä ajalta on säästynyt tuhoamiskehotuksista huolimatta. Sensuurin vuoksi sisaret käyttivät kiertoilmauksia kirjeissään.⁷⁶

Päiväkirja on hyvin intiimisti ja henkilökohtaisesti kirjoitettu, ja sitä lukiessa joutuukin miettimään, tarkoittiko Toini Swan, että päiväkirja saavat lukea myös muut henkilöt vai oliko kyseessä vain hänelle itselleen tarkoitettu tapa käsitellä sotaa ja raskasta aikaa. Se tosiasia, että kyseessä on ainoa Toinilta säilynyt päiväkirja, voisi tarkoittaa, että Toini joko aikoi tuhota päiväkirjan tai se oli ainoa, jonka hän kirjoitti. Toisaalta on myös mahdollista, että Toini Swan alkoi kirjoittaa päiväkirjaa tallentaakseen jälkipolville sodan todellisuutta. Toini ei tiettävästi kirjoittanut toista päiväkirjaa, mutta tämä ei silti tarkoita, ettei hän olisi niin voinut tehdä aikaisemminkin. Ylipäätään päiväkirjan kirjoittaminen oli sisarten parissa melko harvinaista, Aino Swan kirjoitti nuorena tyttönä päiväkirjan, jossa hän keskittyy kuvailemaan tuntojaan nuoruuden myrskyjen keskellä. Saimi Järnefelt kirjoitti myös päiväkirjaa, joskaan ei mitenkään säännöllisesti, mutta ei todennäköisesti enää jatkosodan aikana, sillä hän oli sota-aikaan jo melko jo huonossa kunnossa.

Miia Votka käsittelee päiväkirjoja tutkivassa väitöskirjassaan erilaisia syitä kirjoittaa päiväkirjaa, kuten tapahtumien tallentaminen, arjen käsittely, merkkitapahtumien ylöskirjaaminen tai terapeutti.⁷⁷ Toinin päiväkirjaa on vaikea asettaa mihinkään tiettyyn määritelmään, koska se sopisi useampaan Votkan käsittelemään määreeseen, mutta terapeutti kirjoittaminen on ehkä soveltuvimmin, mutta päiväkirjan sitomien täsmälliseen määreeseen ei Toinin tapauksessa toimi. Toini ei itse pohdi syytä kirjoittamiseen päiväkirjassa, joka koska ei kokenut sitä tarpeelliseksi tai muusta syystä. On myös mahdollista, että Toini käsittelee asiaa jollain niistä sivuista, jotka hän myöhemmin oli repinyt irti. Votkan käyttämä aineisto koostuu tavallisten ihmisten SKS:n arkistoon Päiväkirjat tutkimuskäyttöön keräyksessä lahjoittamiin päiväkirjoihin, jossa naisten sota-aikana kirjoittamien tekstien määrä oli suuri. Votkan kysymys siitä,

⁷⁵ Kivilaakso, 2009, 112.

⁷⁶ Arjava, 2007, 209–212, 226–232.

⁷⁷ Votka, 2005, 17–20.

korostuiko sota-aika koska ihmiset kokivat sen poikkeuksellisena tapahtumana, josta tutkijat olisivat kiinnostuneita, vai kirjoittivatko ihmiset paljon käsitelläkseen kriisiaikoja, on kiinnostava myös suhteessa Toinin päiväkirjaan, vaikka se päätyi arkistoon osana muuta tekstiaineistoa. Toinin arkistossa ei ole säilynyt toista päiväkirjaa, eikä esimerkiksi kirjeissä mainita, että Toini olisi kirjoittanut päiväkirjaa aikaisemmin, mutta se on silti mahdollista. Päiväkirjan ja kirjeen välinen jako tuli sota-aikana Vatkan mukaan esille niin, että kirjeisiin kirjoitettiin enemmän konkreettisia asioita ja päiväkirjoihin itsetutkiskelua mikä tulee esille myös Toinin tapauksessa vaikkakaan ei ehkä niin vahvasti, sillä Toinin päiväkirja sisältää myös paljon konkreettisia asioita.⁷⁸

Toinin päiväkirja herättää kysymyksiä tutkimuksen etiikasta ja tutkittavien henkilöiden identiteettisuojasta. Toisin kuin sisarten välinen kirjeenvaihto Toinin päiväkirjaa ei ole julkaistu, mutta se on lahjoitettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon tutkijoiden käyttöön, josta sen löysin sen olemassa olosta ennestään tietämättä. Toini ei ollut julkisuudenhenkilö, toisin kuin sisarensa Anni ja Saimi vaan yksityinen henkilö. Päiväkirjan käyttö nimettömänä ei tämän työn yhteydessä toimisi, koska tutkimukseni kohteet ovat nimenomaan Swanin sisaret ja heidän jatkosodan aikainen kirjallinen aineistonsa. *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina* kirjassa tuodaan esille, että lähteiden tuottajien näkemykset ja mielipiteet saattavat sota-aikana olla aivan erilaisia kuin ennen sota, ja omat mielipiteet saattavat vaikuttaa vääriä tai sellaisilta, ettei niitä halua muistaa enää. Sota on fyysisesti ja henkisesti äärimmäinen kokemus.⁷⁹ Osa päiväkirjan merkinnöistä on sellaisia, joita en käytä, koska koen, että Toini ei ollut tarkoittanut niitä kuin yksityisiksi mietinnöiksi sodan vaikeissa oloissa.

”Luen saksaa erään siirtolaisen pojan kanssa, joka on täällä koulussa IV luokalla. On hauska olla jotain vakainaista työtä...”⁸⁰

Ellin kirjeessä oleva maininta työn tekemisestä on yksi esimerkki siitä, kuinka sisaret pyrkivät olemaan hyödyksi. Elli kertoo toisessa kirjeessä saaneensa maksun ruokatavaroissa, minkä hän sanoo olleen hänelle parempi ilmeisesti verosyistä.⁸¹ Työn

⁷⁸ Vatka, 2005, 72–73, 77–112.

⁷⁹ Tikka, Taskinen ja Nevala-Nurmi, 2015, 71.

⁸⁰ Elli Swan Anni Manniselle, Ylistaro, SKS, 1.3.1944, 928:12:63.

⁸¹ Elli Swan Toini Swanille, mainittu maksu oli 4 kiloa nisujauhoa, Ylistaro, SKS, 25.4.1944, 942:30:37.

tekeminen antoi varmasti Ellille tunteen, että hän pystyi antamaan oman osansa. Vaikka Elli oli Toinia kaksi vuotta vanhempi, hän vaikuttaa kirjeiden perusteella voivan paremmin. Ikä ei toki kerro kaikkea, koska henkilöiden kunto vaihtelee paljon yksilöiden välillä. Maarit Leskelä-Kärki löysi Krohnin sisarten kirjeenvaihdosta samankaltaista halua olla hyödyksi ja välttää toimettomuutta vielä vanhalla iällä osana fennomaanista perinnettä, johon myös Swanin sisaret olivat hyvin vahvasti kasvaneet.⁸² Fennomania oli sisarten aatemaailmassa hyvin keskeisellä sijalla lapsuudesta lähtien. Kurinalaisuuden ihailu näkyy hyvin myös seuraavana olevassa kirjekatkelmassa.

”Minulla on täällä hiukan työtäkin ja olen tyytyväinen että voin jollain tavalla olla hyödyksi. Luen esim. joka päivä Marian kanssa laskentoa ja ruotsin ruots. oikeinkirjoitusta enimmäkseen, mutta myös kaunokirjoi. on hän aika tavalla jälellä. Hän on vilkas ja suulas tyttö, mutta on nähtävästi ollut laiska koulussa ja paljon poissa. Mitenkäs teidän lapset? Onko heillä mitään lukupakkoa, vaan saavatko olla ihan vapaudessaan? Kyllä tämä aika, kun lapset eivät totu säännölliseen koulu- ja käsityön terveelliseen vaikutukseen vaikuttaa haitallisesti heidän työkykyynsä.”⁸³

Myös muut sisaret opettivat lapsia, mutta enimmäkseen sukulaislapsia ja osassa kirjeistä on luettavissa, että sisaret pitivät koulujen kiinni olemisen vaikutusta lapsiin hyvin negatiivisena asiana, kuten näkyy Toinin edellisestä kommentista. Toinin ilo siitä, että hän löysi työtä ja pystyi auttamaan, näkyy kirjekatkelmasta hyvin. Toini kirjoittaa päiväkirjassaan jääneensä eläkkeelle keväällä 1942, mutta koulut olivat paljolti suljettuja sodan aikana, joten työtaakkaa oli loppuvuosina kevyempi.⁸⁴ Toinin työnteko sodan alkuvuosina ei poistanut hyödyttömyyden tunnetta, mutta eläkkeelle jääminen pahensi sitä selvästi. Ottaen huomioon kuinka negatiivisesti Toini kuvasi omaa merkitystään ja tilannettaan päiväkirjassaan kontrasti kirjeisiin nähden on olemassa ja kertoo siitä, että päiväkirjaan Toini kirjoitti todelliset tunteensa. Opettaminen oli helpoin tapa auttaa, mutta ei ainoa, sillä sisarista Anni, Saimi ja Nelma auttoivat myös pitämään huolta lapsenlapsistaan. Annin ja Saimin lapsenlapset viettivät suuren osan sota-ajasta perheiden Kotavuoren ja Suvirannan huviloilla turvassa pommituksilta. Huvilakulttuuri 1800-luvun lopulta ja 1900-luvun alusta tarjosi siten hyvin

⁸² Leskelä-Kärki, 2006, 617.

⁸³ Toini Swan Anni Manniselle, SKS, Santamäki, 16.3.1944, 931:49:3.

⁸⁴ Toini Swanin päiväkirja, SKS, kotelo 2, 27.12.1942.

konkreettisesti suojaa perheille.

Swanit kirjoittivat toisilleen mielessään vuosikymmenien sukulaissuhde, yhteiset kokemukset, ystävät ja aikaisempi kirjeenvaihto. Sisarten välinen kirjeenvaihto alkoi, kun vanhimmat sisaret lähtivät kotiopettajiksi eri puolille Suomea 1880-luvulla ja loppui vähitellen 1950-luvulla sisarten vanhetessa. Sisarten kirjeet ovat hyvin eloisia ja runsaita ja sisältävät useita mainintoja kadonneista kirjeistä. Kirjeet tuntuvat olevan osa vanhempaa kirjeen kirjoittamisen traditiota, jossa kirjeet luettiin ääneen. Varsinkin nuorempien sisarten vielä asuessa vanhempien luona kotona näin oli. Kirjeet, jotka oli tarkoitettu vain tietyille sisarelle, merkittiin erikseen. Aino Sibeliuksen kirjeitä on myös kuvattu puheenomaisiksi,⁸⁵ mutta kuten Swanien kirjeet osoittavat asia ei ollut mitenkään poikkeuksellinen aikansa säätyläistyttöjen kirjeenvaihdossa.

Sisaret pohtivat välillä kirjeissä kirjeiden kirjoittamisen merkitystä erityisesti kriisiaikoina. ”Olen kirjeenvaihdossa useimpien ystäväni kanssa. Ei tahdo menettää kontaktia siihen maailmaan, jossa on elänyt rauhallisimpina aikoina.”⁸⁶ Tämä Annin mietintä kertoo ennen kaikkea halusta olla yhteydessä ystäviin ja perheisiin hankalana aikana, mutta myös ajan poikkeuksellisuuden tiedostamisesta. Katkelma kertoo myös halusta tuntea kuuluvansa yhteen muiden ihmisten kanssa, vaikka fyysinen kohtaaminen ei aina ollut mahdollinen. Tavallaan on kyse myös hyödyttömyyden tunteen välttelystä, kirjeiden kirjoittaminen antoi merkityksen tunteen. Manniset viettivät paljon aikaa sodasta Kotavuoren huvilalla ja tunsivat välillä olevansa eristyksissä muusta maailmasta. Kirjeet toivat uutisia ja auttoivat.

Erityisesti opettajina toimineet sisaret olivat myös työskennelleet pitkään erityisesti sellaisten asioiden puolesta, joiden he kokivat hyödyntävän Suomea ja erityisesti jalostavan sen nuorisoa. Annin teokset ja lastenlehdet olivat osa tätä samaa toimintaa ja hän jatkoi sitä myös sota-aikana, mistä kertoo myös se, että Annin lasten lehti *Sirkka* ilmestyi vuoteen 1945 asti. Se, että lehti lakkasi ilmestymästä sodan loputtua, kertoo nähdäkseni siitä, että Anni koki lehden julkaisemisen tärkeäksi. Myös muut sisaret kirjoittivat lehden tekstejä silloin tällöin Annin pyynnöstä.⁸⁷ Lehti oli Kivilaakson mukaan tärkeä sota-ajan lapsille, samoin kuin osalle Ruotsiin lähetetyistä

⁸⁵ Salokannel ja Seppovaara, 2005, 40.

⁸⁶ Anni Manninen Toini Swanille, Kotavuori, 17.8.1944, SKS, 942:25:31.

⁸⁷ Esimerkiksi Annin kirje Toimille, Kotavuori, SKS, 26.8.1941, 942:25:28.

evakkolapsille. Lehtensä kautta Anni pyrki ylläpitämään isänmaallista henkeä yllä sodan vaikeassa tilanteessa.⁸⁸ Anni pyysi sisariltaan tekstejä *Sirkkaan* kirjeitse.

⁸⁸ Kivilaakso, 2009, 251–254.

3.1 Arkea ja juhlaa sodan keskellä

”Talsin tänä aamuna kotiin ja astuessani omaan huoneeseeni, huomasin tyytyväisyydekseni että tuntui hyvältä kuin olisin tullut kotiin. Lämpö, monet mukavuudet, hyvä, rauhassa ja säännöllisesti nautittu ruoka ovat todella ruumiillisen elämän nautintoja, joihin en viime aikoina ole tottunut. Kunpa nyt vaan pääsisin hyvin alkuun ... voisin olla suhteellisen rauhallinen ja tyytyväinen.”⁸⁹

Toini kirjoitti edellisen päiväkirjamerkinnän Santamäessä, vaikka merkinnän yleisilme on toiveikas niin edeltävät ja sitä seuraavat merkinnät ovat luonteeltaan melko synkkiä, Toinilla oli ollut flunssaa, joitain päiviä aikaisemmin ja seuraava sivu on revitty irti. Toinin päiväkirjassa on joitain kohtia, joista on revitty irti yksi sivu tai kaksi, mutta mistään ei pysty päättelemään tekikö Toini repimisen itse vai tekikö sen joku sisarista tai näiden lapsista ennen Toinin kirjallisen jäämistön antamista SKS:n arkistoon. On myös mahdollista, että Toini on sodan päättymisen epävarmoissa oloissa repinyt kaikkein synkimmät mietteet sisältävät sivut irti. Toinin päätös säilyttää pääosan päiväkirjasta kertoo mielestäni, että hän koki oman kirjoittamisensa tärkeäksi myös muille ihmisille. *Kirjeitä sodasta* -kirjassa olevassa kirjeiden tutkimuksen etiikkaa käsittelevässä artikkelissa sota-ajan kirjeiden hävittämisen arvioidaan johtuneen liiallisesta avautumisen tunteesta tai siitä, että käsitellyt tunteet eivät enää tuntuneet omilta.⁹⁰ Vaikka Toinin päiväkirja ei ole suoraan rinnastettavissa kirjeisiin, voidaan silti sanoa saman ajatuksen päteeneen myös tässä tapauksessa. Sodan vuoksi sisaret joutuivat luopumaan paljosta sellaisesta, mistä oli vuosikymmenien myötä tullut heille itsestään selvää, mutta arki jatkui silti sodan keskellä, mistä myös Toinin merkintä kertoo.

”Kerron nyt elämästämme täällä. Klo. 8 aamulla tuo Helvi vettä ja kaksi voileipää sänkyyn. Järjestän sitte itse ja klo 11 syömme aamiaisen. Klo ½ 1 kuulemme radiota ja silloin tulevat tavallisesti Ilmari ja Aili.⁹¹ Tänään kuulumme Mannerheimin päiväkäskyn. Suurenmoista. Jospa Jumala auttaisi siihen mitä nyt on tekeillä. Sinun Aatusi kunnostaa itseään ainakin nyt loppuvaiheissa. Sitte syömme päivällisen klo. 5. Klo 2 on kahvi aamupäivällä, sitte klo 7 radio. Klo 8 illallinen ja klo 10 taas radio. Joskus menen kuitenkin ennen viimeistä radiotiedoitusta maata.

⁸⁹ Toini Swanin päiväkirja, 17.4.1944, SKS, 941,

⁹⁰ Tikka, Taskinen, Nevala-Nurmi, 2015, 64.

⁹¹ Ilmari ja Aili Wichmann o.s. Nieminen tieto *Mustat joutsenet ja heidän jälkipolvensa*, 1995, 203.

Kun sitte posti tulee, on niin paljon uutisia (että tähän hiljaisuuteen kun olimme tottuneet) otamme väliin sekä Anni että minä pari barbelettia.”⁹²

Ainon kuvaus kirjeessään Ilmalle tavallisesta päiväohjelmastaan, ollessaan Annin ja Oton vieraana Kotavuoren huvilalla, on erittäin rauhallinen. Vanhimmat Swanin sisaret oppivat suomen kielen toisena kielenään, joten heidän kielensä ei ollut kirjoitettuna samanlaista kuin nuorempien. Aino oli sisarista se, joka kävi vähiten koulua ja perheen käytännöllisenä henkilönä oli kotona auttamassa vanhempiaan pikkusisarista huolehtimisessa.⁹³ Sotilaiden kirjeitä käsittelevässä artikkelissaan Ilari Taskinen tuo esille kuinka kirjeet sisälsivät usein arkisten asioiden kertomista ja kuulumisen vaihtoa suoranaisten sotatapahtumien sijasta, arkisten havaintojen ylöskirjaamisen merkityksen olleen keskeinen rutiinien ja jatkuvuuden luomisessa.⁹⁴ Sisarten kirjeissä olevat arkisen elämän kuvaukset toteuttavat samaa tarkoitusta, sillä vaikka he eivät olleet rintamalla, sota muutti arkea.

Ainon kuvaus tavallisesta päivästä Kotavuorella kertoo halusta säilyttää tunne siitä, että pystyi jollain tavalla hallitsemaan elämäänsä. Näin tarkat kuvaukset päivän askareista ovat melko harvinaisia sisarten kirjeissä ja oletan että yksi syy taustalla oli, että Aino halusi välittää Ilmalle tiedon siitä, että kaikki oli hyvin. Toinen syy oli, että Ainolle pitempi asuminen Kotavuorella ei ollut tavallista vaan kyseessä oli poikkeusoloista johtuva kokemus. Todennäköisesti Aino halusi kirjata ylös päivittäisen elämänsä yksityiskohdat myös vakuuttaakseen itseään siitä, että arki jatkui kaikesta huolimatta melko tavallisesti. Radion merkitys tiedon antajana korostuu erityisesti sisarten maaseudulla olon aikana, niin tässä kuin muissa kirjeissä. En ole onnistunut saamaan selville mitä Aino tarkoitti barbeletteilla, mutta olettaisin, että kyseessä ovat jonkinlaiset rauhoittavat tabletit tai sitten kyseessä oli sisarten keskinäinen termi, jota ei ole mahdollista aukaista jälkikäteen. Sisaret käyttivät joitain ruotsin kielestä muokattuja sanoja, joita ei enää käytetä; esimerkiksi kanojen teurastusta he sanoivat reksaamiseksi.

En ole aivan varma ketä Aino tarkoittaa kirjoittaessaan Ilman Aatusta, mutta ottaen huomioon, että sisaret olivat oikeistomielisiä ja kommunismi vastaisia saattaa kyseessä olla Adolf Hitler. Yksi tapa, jolla Suomen kirkko perusteli liittoa Saksan kanssa, oli

⁹² Aino Swan Ilma Swanille, Kotavuori, SKS, 11.7.1941, 941:3:1.

⁹³ Arjava, 2007, esim. 36,83, 105,

⁹⁴ Tikka, Taskinen, Nevala-Nurmi, 2015, 27.

Suomen ja Saksan historiallisella yhteydellä uskonpuhdistuksesta alkaen, sillä vaikka Saksa oli diktatuuri, jatkosota koettiin pyhänä Jumalan aloittamana sotana, mikä teki liittolaisuudesta oikeutettua.⁹⁵ Yleislakko ja sisällissota olivat järkyttäneet sisaria suuresti ja vaikuttivat heidän asenteisiinsa, mutta antisemitismiä en ole kirjeistä löytänyt.

Kuinka paljon ihmiset tiesivät siitä, mitä Saksassa tapahtui sodan aikana, on eräs toisen maailmansodan tutkimuksen ikuisuuskyseksistä, mutta Swanin sisarten kirjeistä tai Toinin päiväkirjasta en ole löytänyt sodan ajalta merkintöjä Saksan juutalaisvainoista. Aino Sibelius järkyttyi sodan jälkeen, kun totuus tuli ilmi.⁹⁶ Entä mitä Aino tarkoitti loppuvaiheella, olettiko hän sodan pian loppuvan, mitä toki propagandassa usein ehdotettiin.⁹⁷ Jos Aino tarkoitti sodan loppumista, kumman osapuolen hän oletti voittavan. Nähdäkseni Saksan, mutta sodan oletettiin loppuvan paljon nopeammin kuin se loppui.

”Saimin päivillä olivat Aino S(ibelius) ja Maija Halonen kahvilla. Kummallakin on taas niin monta läheistä rintamalla ja sotaa ja politiikkaa pohdittiin sekä pessimistiseltä että optimistiselta kannalta.”⁹⁸

Jatkosodan alkupuolelta oleva sitaatti Toinin kirjeestä kertoo hyvin Tuusulan järvenrannan taiteilijayhteisön naisten tunnelmista. Maija Halonen, taiteilija Pekka Halosen vaimo ja Saimi olivat jääneet molemmat 1930-luvulla leskiksi ja huoli rintamalla olleista läheisistä oli varmasti suuri. On sääli, ettei Toini kerro keskustelun sisällöstä mitään yksityiskohtaista. Se, että he jo sodan alkupuolella miettivät sotaa pessimistiseltä kannalta kertoo, etteivät he uskoneet Suomen voittoon aivan niin varmasti kuin heidän piireissään oli siihen aikaan tapana. Toki kyseessä oli vain yksityinen kahvipöytäkeskustelu, mutta he olivat myös julkisia henkilöitä tunnettujen taiteilijoiden vaimoina, mikä saattoi olla syy siihen, että Toini varoi paljastamasta keskustelun sisältöä. Maarit Leskelä-Kärki kirjoittaa siitä kuinka Krohnin sisaret etäännyivät kansalaisuusliikkeestä sen politisoitumisen myötä ja kuinka keskiluokan

⁹⁵ Tilli, 2014, 108–109.

⁹⁶ Kirves, 2015, 236.

⁹⁷ Esim. 17.7.1941 radion sotatilannekatsauksessa arveltiin neljännen sotaviikon olevan ratkaiseva koko sodan kannalta, Vihonen, 2011, 175.

⁹⁸ Toini Swan Anni Manniselle, Helsinki, 13.7.1941, 943:22:1–18.

naiset ylipäättään pysyttelivät etäällä politiikasta.⁹⁹ Swanin sisarten kohdalla en ole tämän kaltaista liikettä huomannut, vaan Suomen asema oli heille hyvin tärkeä; heidät oli kasvatettu fennomaaneiksi. Anni empi pitkään avioitumista Otto Mannisen kanssa koska ei halunnut synnyttää poikia Venäjän armeijaan.¹⁰⁰ Sodan aikaisista kirjeistä mainintoja poliittisista asioista ei juuri ole, mutta myös aukot kertovat omaa kieltään, politiikkaa saatettiin vältellä sensuurin vuoksi.

Vaikka Swanit olivat vankan oikeistolaisia, he eivät silti olleet natseja, eikä saksanmielisyys heistä sellaisia tee. Sisaret kokivat tärkeimpänä asiana kommunismin kaatamisen ja Karjalan takaisinvalloittamisen. Saksan liittolaisena oleminen oli keskeinen tapa saavuttaa tämä päämäärä. On mielenkiintoista, että marsalkka Mannerheimin suhtautumisessa sotaan oli samanlaista näkemystä kommunismin kaatamisen ollessa marsalkan keskeinen päämäärä. Suhteessaan Saksaan Mannerheim oli paljon pragmaattisempi kuin Swanin sisaret, mutta silti on kiinnostavaa, kuinka samoin tavoin Henrik Meinander kuvaa marsalkan suhtautumista tilanteeseen kuin mikä on nähtävissä sisarten suhteessa. Meinanderin havainto antikommunistista keskeisempänä tekijänä sodan kannattamisessa kuin itsenäisyyden ylläpitäminen ei tule ilmi Swanien kirjeenvaihdossa vaan ne olivat sisarille yhtä tärkeitä tekijöitä.¹⁰¹

”Pääsiäisaaton vietimme Katrin ja Anteron luona. Oli oikein viihtyisä ilta. Katri oli järjestänyt kaiken niin kodikkaasti. Teepöytä herkullisine voileipineen oli niin sievästi katettu. Lopuksi piiloitimme karamellituliaisemme (eihän täällä muuta saa) sekä Jaakolle että aikuisille. Jaakosta oli kovin hauskaa niitä hakea.”¹⁰²

Ellin kuvaus vierailusta Annin pojan Antero Mannisen luokse ei tunnu sota-aikana kirjoitetulta, mutta silti sota on selvästi läsnä. Ruokapulasta huolimatta Katri Manninen oli onnistunut luomaan viihtyisän ja herkullisen pääsiäiskattauksen, eikä lapsiakaan ollut unohdettu. Tämän kaltaiset pienet kuvaukset kahvihetkistä ja juhlista loivat jatkuvuuden, tavallisen elämän ja yhteneväisyyden tunnetta sodan keskelle. Sotilaiden kirjeistä rintamalta on havaittavissa samankaltaista etäännyttämiskeinoa yhtenä selviytymisen muotona, sotilaiden jättäessä sodan todellisuuden kuvaamatta.¹⁰³ Tämän

⁹⁹ Leskelä-Kärki, 2006, 334.

¹⁰⁰ Arjava, 2007, 235.

¹⁰¹ Meinander, 2009, 250–251.

¹⁰² Elli Swan Anni Manniselle Helsingistä, SKS, 6.4.1942, 928:12:58.

¹⁰³ Tikka, Taskinen ja Nevala-Nurmi, 2015, 28.

kaltaisten yhtäläisyyksien löytäminen kotirintaman sisällä lähetettyjen kirjeiden ja rintamalta välillä herättää pohtimaan tiedostivatko aikalaiset tämänkaltaiset keinot vai oliko kyseessä sattuma.

Kirjeiden tulkinnassa on aina oltava varovainen, sillä niiden todellinen merkitys kirjoittajalle ja vastaanottajalle on hyvin todennäköisesti ollut aivan eri kuin se on tutkijalle.¹⁰⁴ Esimerkiksi kirjeissä mainittujen ihmisten henkilöllisyys saattaa jäädä arvoitukseksi, kun kyseessä eivät ole yleisesti tunnetut henkilöt tai henkilöstä käytetään vain etunimeä. Swanien sisarten kohdalla tämä henkilöongelma on varsin pieni, koska nimet on julkaistu henkilöluettelon muodossa, mutta muita yksityiskohtia ja perheen sisäisiä asioita, joita ei kirjattu ylös, on jälkikäteen mahdoton tavoittaa. Kirjeiden keskeinen merkitys on tiedonvälitys, millä sodan epävarmoissa oloissa, oli tavallista suurempi merkitys erityisesti vastaanottajan kannalta. Tieto, esimerkiksi läheisten voinnista, olinpaikasta ja tekemisistä, tuotti vastaanottajalle iloa ja toivoa paremmasta ajasta.

”Ainon syntymäpäivää vietimme sisarusten kanssa kesken herkullisen kahvipöydän ääressä. Fanny oli jo pitemmän aikaa säästellyt vehnä jauhoja ja leipoi pienen mutta erittäin maukkaan rinkilän. Emme ole lainkaan saaneet vehnä jauhoja, ei sinun eikä omilla korteillamme. Syömme kahvin kanssa voileipää ja marmeladia ja se käy hyvin. Nykyisin saa jo lihaakin jos vain korttia on. Pisimmät jonot seisovat edessä kl. neljän aikana, jolloin muutama pulla jaetaan. Tuskin loppupää saa koskaan.”¹⁰⁵

Anni oli pyytänyt Helsingissä syksyllä 1941 olleita sisariaan ostamaan Mannisten korteilla vehnä jauhoja, mutta tehtävä oli mahdoton. Lyylin kuvaus säännöstelyn aikaansaamasta muutoksesta kahvipöydän tarjoiluun kertoo sopeutumisesta sota aikaan. On sääli, että Lyyli ei kerro kirjeessään olivatko sisaret pyytäneet Fannya, sisarten kotiapulaista, säästämään vehnä jauhoja Ainon syntymäpäiville vai oliko tämä itse päättänyt niin tehdä. Mikäli päätös oli Fannyn, se kertoisi hyvistä väleistä kotiapulaisen ja emäntien välillä. Lyylin kommentti, että voileipä ja marmeladi riittävät hyvin, kahvin kanssa kertoo kahvihetken jatkuvasta merkityksestä Suomessa. Juhlakulttuurin ylläpitäminen kriisiaikoina, kuten sodassa, oli yksi tapa, jolla kotirintamalla olleet selviytyivät tilanteessa, jossa varmuutta huomispäivän tapahtumista ei ollut. Useissa

¹⁰⁴ Leskelä-Kärki, Lahtinen, Vainio-Korhonen, 2011, 334.

¹⁰⁵ Lyyli Swan Anni Manniselle Helsingistä, SKS, 16.10.1941, 931:48:4.

sisarten kirjeissä olevat kuvaukset juhlista ja kahvikutsuista olivat keskeinen tapa keskeyttää arjen harmaus.

”Me täällä elellemme hiljaiseen omaa elämäämme. En kuitenkaan voi sanoa aivan hiljaiseen, sillä olemme kovin paljon kutsuissa. Tällä viikolla esim. meillä on kolmet kutsut, tiistaina erään suuren talon isännän 80 vuotis päiville ja perjantaina suuren herännäistalon tyttären häihin. ... Kaikki nämä kutsut ovat vakavan ajan merkeissä: ainoa mikä ei ole tällaisena aikana oikein miellyttävää on se, että täällä tällaisissa tilaisuuksissa, huono elintarviketilanne huomioon ottaen bullataan liikaa. Mutta he eivät täällä tiedä mitään elintarvikepulasta. Tämä on muuten kovin sopiva evakkopaikka nykyisissä olosuhteissa: täällä vallitsee kaikkialla vakava ja isänmaallinen henki.”¹⁰⁶

Elli, Lyyli, Nelma, Aino ja Ilma olivat osan sodasta evakossa Ylistarossa, jossa heidät otettiin selvästi hyvin vastaan ja osaksi kyläyhteisön elämää. Kylässä oli myös sukulaisia, Asu nimisessä talossa, joskaan Swaneille ei selvinnyt, mitä kautta sukua oltiin. Ylistarossa herännäisyys oli suosittua, kuten oheisesta kirjesitaatista käy ilmi mikä sopi Swaneille hyvin, koska he olivat uskonnollisuuteen taipuvaisia, erityisesti Elli ja Toini. Swanit sopeutuivat alueelle varsin hyvin Lyyliä lukuun ottamatta, jota toiset sisaret kuvasivat hiukan levottomana luonteena. Myös muissa Ylistarossa kirjoitetuissa kirjeissä kuvataan vilkasta seuraelämää, mikä sodan aikana tuntuu elintarvikepulan vuoksi omituiselta. Maaseudulla ei tosin ollut ruokapulaa, mutta viljelijöillä oli velvollisuus luovuttaa ylijäämänsä ja sitä myös tarkkailtiin.¹⁰⁷ Voi siis kysyä, piilottivatko maanviljelijät osan ylijäämästä omaan käyttöönsä. Säännöstely rikkomuksia oli erittäin vaikea valvoa ja suurin osa paljastuneista tapauksista oli Meinanderin mukaan niin lieviä, että suhteessa rikkeiden määrään suoranaisia rangaistuksia annettiin vähän. Vuoden 1944 huhtikuun tehotarkkailussa havaittiin, että kulutus ylittyi heidän säännöstelyosuutensa varsin reippaasti esimerkiksi ravintorasvojen kohdalla 37 prosentilla.¹⁰⁸

Swanien kirjeistä voi havaita myös sukulaisuus ja ystävyysuhteiden merkityksen ruokavaihdon suhteen, kun kirjeissä on usein pyyntöjä selvittää mistä eri hyödykkeitä

¹⁰⁶ Elli Swan Anni Manniselle Ylistarosta, SKS, 12.8.1944, 928:12:64.

¹⁰⁷ Vihonen, 2011, 233.

¹⁰⁸ Meinander, 2009, 114–116.

voisi saada. En ole löytänyt kirjeistä mainintoja tai edes kätkeyttä viittauksia suoranaiseen mustan pörssin kauppaan osallistumisesta. Sisarten laajat suhdeverkostot tekivät siitä todennäköisesti turhaa. Ellin kirjeessään esittämä havainto, että ylistarolaiset ovat isänmaallisia ja vakavahenkisiä on ristiriidassa kahvihetkiä koskevan kritiikin kanssa. Tillin mukaan papit korostivat sota-ajan saarnoissaan vakavuutta ja kaikenlaisen synnin välttämistä keinona osoittaa oma isänmaallisuutensa ja jopa tapana vaikuttaa positiivisesti koko kansankunnan kohtaloon.¹⁰⁹ Sisarten kirjeistä voi havaita, että papiston näkemykset vaikuttivat heihin hyvin voimakkaasti. Muutaman kirjeen perusteella on vaikea tehdä yleistystä, mutta silti väitän, että ylijäämän salaaminen oli todennäköisesti melko tavallista eikä sitä koettu kätkeytymisen puolesta epäisänmaallisena toimenä vaan välttämättömänä selviytymisen kannalta.

Kirjassa *Kirjeitä sodasta* pohditaan sotilaiden kirjeiden käyttöä tapahtumahistorian lähdeaineistona ja todetaan, että kirjeet voivat kertoa sellaisia asioita, joita muuten ei olisi kirjattu ylös mihinkään.¹¹⁰ Sisarten kirjeet ovat mielestäni samanlainen esimerkki kirjeistä, joita voi hyödyntää myös tapahtumahistorian lähdeaineistona. Kirjeet kirjoitetaan usein myös varsin nopeasti tapahtumien jälkeen, mikä voi välittää tarkempaa tietoa kuin viralliset raportit tai tarjota asiaan toisenlaisia näkökulmia. Vaikka osa asioista, joista he kirjoittivat, olivat pieniä yksityisiä tai alueellisia tapahtumia, niin kyseessä ovat silti olleet todella tapahtuneet asiat, joiden merkitys kokijoille oli tarpeeksi suuri, jotta he kirjoittivat ne muistiin.

”Matkani sujui ohjelman mukaisesti. Matkakumppanini olivat hauskoja, ilma vaunussa ei ollut kovin huono ja nukuin koko hyvin. Kuten Antero¹¹¹ oli ennustanut saapui juna Mikkeliin vähän yli 7. Lyylin neuvon mukaan pyysin muutamata sotilasta, joka muuten oli hirvensalmelaisia, kantamaan tavarani Huoltoasemalle. ... Linjaautoa saimme odottaa toista tuntia ja siinä tarjoutui hauska tilaisuus haastatella lomalle saapuneita sotilaita, joiden huumorintaju ja kertojanlahjat tuntuivat olevan ehtymättömiä.”¹¹²

Anni kirjoitti yllä olevan kirjeen perheen huvilalla Kotavuorella palattuaan sinne

¹⁰⁹ Tilli, 2014, 217.

¹¹⁰ Tikka, Taskinen, Nevala-Nurmi, 2015, 136.

¹¹¹ Antero Manninen.

¹¹² Anni Manninen sisarille, Kotavuori, 21.9.1941, SKS, 941:13:1–40.

Helsingistä. Sisaret matkustivat sota-aikana varsin paljon ja useissa kirjeissä pohditaan matkustamiseen liittyneitä käytännön ongelmia sekä matkustamisen aiheuttamia rasituksia. Annin kirjeestä käy hyvin ilmi kuinka he saivat tarvittaessa apua kanssamatkustajilta. Junamatkustamisen määrä lisääntyi sota-aikana 74 prosenttia 1930-luvun määristä. Tämä näkyy myös Swanien kirjeistä, sillä he matkustivat paljon sota-aikana osan matkoista ollessa lyhyitä junamatkoja Helsingistä Järvenpäähän, mutta myös pitkiä matkoja Ylistaroon tai Kotavuoren huvilalle. Annin kirjeestä käy hyvin ilmi, että matkustaminen sisälsi usein paljon odottelua erityisesti silloin kun matkassa oli vaihto toisiin kulkuneuvoihin. Vaikka matkustamiseen sisältyi käytännön ongelmia ja vaunujen ahtautta samoin kuin aikatauluongelmia, tietynlainen positiivinen asenne hallitsee kirjettä. Meinander kirjoittaa sotilaiden kotiinpaluusta armeijan kotiuttamisen jälkeen, että matkat olivat pitkiä ja epämukavia ahtaiden junien vuoksi. Junat olivat pääasiallinen matkustusmuoto sodan aikana ja siksi hyvin täysiä.¹¹³ Katkelmasta näkyy myös jotain sellaista, mitä voisi kutsua sodan aiheuttamaksi tunteeksi yhteenkuuluvuudesta ja halusta auttaa toisia ja vastavuoroisesta oletuksesta, että apua myös annetaan sitä pyydettyäessä.

Samassa kirjeessä Anni harmittelee, että Mikkelistä, jossa he odottivat linja-autoa, ei saanut makeisia, joita hän olisi halunnut viedä niitä sotilassairaalan potilaille. On sääli, ettei Anni kirjoita, millaisia tarinoita huoltoasemalla tavatut sotilaat kertoivat heille, mutta maininta kertoo kotirintaman väen uteliaisuudesta rintamaelämää kohtaan. Kuten kirjassa *Kirjeitä sodasta* todetaan, tiedonjano oli sota-aikana hyvin suurta ja ihmiset tiedostivat virallisten tiedonantajien, sanomalehden ja radion, olevan sensuurin alaisia, joten sotilailta kyseltiin rintaman tapahtumista näiden loman aikana samoin kuin kirjeitse. Henkilökohtaisesti jutellessa ei tarvinnut välittää sensuurin määräyksistä ja kuten Annin kuvaus osoittaa sotilaiden ei tarvinnut olla ennestään tuttuja.¹¹⁴ Swaneilla oli myös omia perheenjäseniä rintamalla, mutta ehkä Anni ja myös mukana ollut Otto Manninen, olettivat kuulevansa tarkempia yksityiskohtia sodan todellisuudesta vieraammilta henkilöiltä. Anni kuvailee sotilaiden tunnelmia iloiseksi, mutta kotiloman saaminen oli ilmeisesti saanut aikaan positiivisen odotuksen. Puhelinkeskusteluja valvoneet sentraalisatrat kirjasivat ylös myös rintamamiesten keskusteluja, joista osa oli luonteeltaan hyvin negatiivisia, mutta samalla keskeistä oli ylläpitää julkisesti

¹¹³ Meinander, 2009, 118, 352.

¹¹⁴ Tikka, Taskinen, Nevala-Nurmi, 2015, 58.

parempaa mielialaa.¹¹⁵

”Kyllä olisi viisasta, jos teidän on tultava tänne, supistaa olonne niin lyhyeksi kuin mahdollista. Täältä pyrkii maalle monet, niin aikaisin kuin mahdollista.”¹¹⁶ Lyylin kirje Annille Kotavuoreen keväällä 1942 kertoo ennen kaikkea siitä, että oleminen Helsingissä oli elintarviketilanteen takia hyvin hankalaa. Pakkoevakuointeja tarpeettomalle helsinkiläiselle siviiliväestölle harkittiin sodan aikana, mutta kehotuksia lukuun ottamatta niihin ei ryhdytty. Elintarviketilanne oli yleisen mielialan keskiössä talvella 1941–1942 erityisesti Helsingissä.¹¹⁷

”Ilma on nykyään taas ilman apulaista, joka erosi mennäkseen kaupparurssille. On oikein sääli häntä, aamusta iltaan saa hän istua putkassaan pääsemättä lainkaan liikkeelle.”¹¹⁸ Sisaret kutsuivat Ilman rohdosputiikkia putkaksi mikä kertoo paitsi liikkeen pienestä koosta niin myös sen rajoittavasta vaikutuksesta Ilman elämään. Ilmalla oli ongelmana saada pysyvää apulaista myymäläänsä, mistä aiheutui kaikenlaista harmia, eräs apulainen oli esimerkiksi kavaltanut Ilmalta rahaa kassasta, Ilman ollessa viikon ajan lepäämässä Järvenpäässä Saimin luona.¹¹⁹ Ilma ja Toini olivat sisarista sodan aikana vakituisessa työssä, toiset olivat jo eläkkeellä. Vaikka Ilma oli toiseksi nuorin sisarista, hän oli jo kuusikymmentäkuusi 1942.

”On sellainen tunne joskus, ettei enää palaudukaan entiset rauhan ajat, jolloin sai tulla ja mennä miten halusi, valita asuinpaikkansa ja tavata tuttaviaan. Meillä on täällä ruoan suhteen erinomaiset oltavat ellei oteta lukuun sokeria ja siirappia mutta yksinäisyys ja pimeä alkavat nyt syksyn lähetessä tuntua kiusallisilta. ... Nautin siitä, että saamme olla kahden Oton kanssa vaikka tuleekin puuhaa, kun on porsas ja talous hoidettavana.”¹²⁰

Yllä olevasta kirjeestä käy ilmi tietty luovuttamisen henki, epäusko ja pelko, että vallitseva tilanne ei koskaan päättyisi. Sota oli 1944 jatkunut jo vuosia. Kirjassa *Kirjeitä sodasta* kirjoitetaan positiivisen mielialan ylläpitämisen tärkeydestä rintamalle

¹¹⁵ Kortelainen, Honkaniemi, Koskinen, Selkokari, Tepora, 2019, 41.

¹¹⁶ Lyyli Swan Anni Manniselle, Helsinki, SKS, 13.4.1942, 928:3:55.

¹¹⁷ Kortelainen, Honkaniemi, Koskinen, Selkokari, Tepora, 2019, 90–91.

¹¹⁸ Lyyli Swan Anni Manniselle, Hopeavuori, SKS, 4.8.1942, 928:16:15.

¹¹⁹ Elli Swan Lyyli Swanille, Järvenpää, 3.8.1941, SKS, 941:33:1–21.

¹²⁰ Anni Manninen Toini Swanille, Kotavuori, SKS, 17.8.1944, 942:25:31.

suunnatuissa kirjeissä, mutta kuten Annin kirjeestä käy ilmi, samanlaisen tunteen mukaan saaminen kotirintaman sisällä lähetetyissä kirjeissä oli usein paljon vaikeampaa.¹²¹ Pessimistinen tunnelma, erityisesti vuonna 1944, oli selvästi valtaamassa alaa. Maininta sokerista on siinä mielessä kiinnostava, että Meinanderin mukaan lapset kärsivät eniten makeanpulasta, mutta myös vanhempien kohdalla vaikuttaa esiintyneen sama ongelma.¹²² Aivan kahdestaan Manniset eivät Kotavuorella olleet, mutta pitkä välimatka ja sodan aiheuttama epätietoisuus aiheuttivat silti masennusta. Pojan Antero Mannisen vaimo Katri oli lapsineen alatalossa ja muita vieraita oli pitkin kesää, mutta syksyn myötä muut lähtivät. Oman porsaan pitäminen oli järkevää ja monin tavoin hyödyllistä. Samasta kirjekatkelmasta käy silti ilmi, että olo aviomiehen kanssa kahden oli mukavaa, vaikka yksinäisyys painoi. Mannisten talous oli osittain omavarainen ja elintarvikkeiden saaminen oli ylipäätään helpompaa maalla mikä tulee ilmi kirjeistä, kuten esimerkiksi seuraavasta Annin kirjeestä Toinille.

”Täällä saa sentään paremmin ruokaa eikä tarvitse pimentää, mikä minusta on niin tukalaa. Ja sitten saa rauhassa korjata puutarhasta satoaan.”¹²³ Puutarhat olivat tärkeitä ravinnon antajia sodan aikana, mutta hyötypuutarhat olivat hyvin suosittuja sivistyneistön keskuudessa, esimerkiksi Aino Sibeliuksella oli Ainolassa hyvin näyttävä puutarha.¹²⁴ Puutarhat olivat paitsi silmänilo myös lisäravinnon antaja taiteilijoiden urien alkuvaiheissa, jolloin taloudellinen toimentulo saattoi olla niukkaa ja huvilan rakentamisesta oli velkaa, mutta puutarhan hoitamisesta myös nautittiin. Pimentäminen oli pommituksien vuoksi kaupungissa ehdottoman välttämätöntä ja Annin maininnasta päätellen raskaaksi koettu velvollisuus. Aino ja Lyyli olivat edellisen katkelman aikana Kotavuorella evakossa ja olot siellä olivat paljon paremmat kuin Helsingissä. Lyylin tapauksessa oli myös tärkeää, että oleskelu sukulaisten luona oli maksutonta toisin kuin esimerkiksi Ylistarossa Hyypän matkustajakodissa asuminen, jossa yksi kuukausi maksoi 1700 markkaa,¹²⁵ mikä oli suuri summa sairaanhoitajan eläkkeellä elävälle Lyylielle.¹²⁶

Puutarhan ja metsän merkitys ruuan antajana käy ilmi seuraavasta katkelmasta.

¹²¹ Tikka, Taskinen, Nevala-Nurmi, 2015, 167.

¹²² Meinander, 2009, 117.

¹²³ Anni Manninen Toini Swanille, Kotavuori, SKS, 26.8.1941, 942:25:28.

¹²⁴ Esim. Salokannel ja Seppovaara, 2005, 54–56.

¹²⁵ Tilastokeskuksen rahanarvonmuuntimen mukaan, se on 369,42 euroa

<https://www.stat.fi/tup/laskurit/rahanarvonmuunnin.html>.

¹²⁶ Tieto hinnasta kirjeestä Toini Swanilta Anni Manniselle, Santamäki, SKS, 26.8.1944, 929:3:59.

”Olemme jo kaksi kertaa syöneet tuoreita sieniä. Marjoja tulee runsaasti sekä viinimarjoja että mustikoita ja luultavasti puolukoitakin. Mutta mikään ei nyt kypsytäkään kun tuli näin kylmä.”¹²⁷ Hopeavuori, Swanin perheen rakas kesähuvila Lappeenrannan lähellä, oli lähes koko sodan upseeriston käytössä eivätkä he siten voineet olla siellä kovin usein, mutta muutaman kesän he sota-aikana saivat viettää siellä. Hopeavuori olisi ollut tärkeä paitsi virkistys ja turvapaikkana, mutta myös ruuanhankinnan kannalta. Puutarhan ja metsän tuotteiden säilöminen olisi auttanut ruokahuollossa merkittävästi.

”Lyyli ja minä saimme sittenkin lisämaitoa ja voita vielä kolmeksi kuukaudeksi. Toinia on kovin sääli, sillä hän on ilman maitoa ja voita; oli vielä niin ajattelematon, että otti lihakortillaan 6 munaa ja on nyt hän ei koko tässä kuussa saa lihaa eikä oikeastaan voi syödä ulkona. Me koetamme antaa hänelle omasta osuudestamme esim. maitoa silloin tällöin. Aino saa tietysti Lyylin ja minun osuudesta. Jos voit jotain Lyytille ja Toinille lähettää niin olisi hyvä.”¹²⁸

”Voi jaettiin Toinin ja minun kesken ja minun osani edelleen Ainon ja minun välillä. Minä nim. olen struuman takia saanut pienen erän voita lisää, jota vastoin Aino ei. Munat saivat aikaan suuren ihastuksen voileipänä kahvin kera. ... Tänään on Marjatta¹²⁹ lähettänyt kuoreita kalasopaksi ja vähän salaattia. Täten päästään päivästä päivään. Eräänä päivänä kantoi Hulda F¹³⁰. meille kolme kappaletta perunoita. Eva Paloheimo¹³¹ on myös luvannut meille hehton. Täällä on edelleen huutava pula perunoista. Kuulin Varubodenissa kerran vanhan rouvan huokaisevan ”jos edes saisi pilaantuneita perunoita”.”¹³²

Edellä olevat kaksi kirjesitaattia ovat vahvasti sidoksissa toisiinsa. Anni pystyi toteuttamaan Ellin pyynnön ja auttamaan sisariaan. Jää epäselväksi miksi Toini teki virheen säännöstelyn kanssa, oliko kyseessä silkka huolimattomuus, laskuvirhe, epäselvästi ilmaistut säännöt vai yksinkertaisesti vanhuus. Lasse Vihosen mukaan säännökset säännöstelyn suhteen olivat jatkuvassa muutoksessa sota-ajan pidentyessä ja tuotantolukujen vaihdellessa ja ihmisten oli vaikea pysyä niiden perässä. Kortille joutui

¹²⁷Toini Swan Lyyli Swanille, Hopeavuori, SKS, 24.6.1943, 941:40:17.

¹²⁸ Elli Swan Anni Manniselle, Helsinki, SKS, 6.4.1942, 928:12.58.

¹²⁹ Marjatta Ahlström Nelma ja Christian Sibeliuksen tytär, tieto *Mustat joutsenet ja heidän jälkipolvensa*, 1995, 222.

¹³⁰ Hulda Forssell, tieto *Mustat joutsenet ja heidän jälkipolvensa*, 1995, 222.

¹³¹ Eva Paloheimo Aino ja Jean Sibeliuksen tytär, Sirén, 2012, sukupuu kansilehdillä.

¹³² Lyyli Swan Anni Manniselle, Helsinki, SKS, 13.4.1942, 928:3:55.

sodan edetessä yhä suurempi osa tuotteista ja se määrä mitä tuotetta sai, väheni, esimerkiksi vuonna 1942 lihaa sai 14,5 kiloa vuodessa, seuraavana vuonna jo puolet vähemmän.¹³³ Syyskesällä 1942 melkein kaikki elintarvikkeet ja myös suurin osa kulutustavaroista oli laitettu kortille.¹³⁴ Ruuan saannin merkitys korostuu kriisitilanteissa ja sisarten kirjeistä on lukuisia mainintoja ruuasta ja sen saamisen vaikeudesta.

Sisarten keskinäinen solidaarisuus näkyy mielestäni molemmissa kirjekatkelmissa erittäin hyvin samoin kuin sukulaisten ja ystävien halu auttaa. Sisaret pyrkivät jakamaan kaiken saamansa erityisesti silloin, kun tarve oli kova, kuten Toinin tapauksessa oli. Myös sukulaiset ja laaja ystäväpiiri pyrkivät selvästi auttamaan Swanin sisaria parhaan kykynsä mukaan. Jokaisella, jolla oli jotain ylimääräistä, oli varmasti paljon avun pyytäjiä. Vuoden 1941–1942 välinen talvi oli ruuan määrän kannalta huono ja kirjassa *Mieliala* kuvataan sitä nälkätalvena, jolloin mustan pörssin kauppa käytiin paljon nimeen omaan maaseudun naisten toimesta.¹³⁵

”Sähkösanomia, kirjeitä, kukkia Helsingistäkin asti, adresseja ja lahjoja tuli tulvimalla ja meillä on ollut täysi työ kaikkiin vastaamiseen. Presidentiltä ja Svinhufvudilta sekä Mannerheimilta (puhelinsähkösanoma). Pitkin viikkoa on tullut vielä onnitteluja, tänä iltanakin vielä. Sunnuntaiamupuolella (15 p) oli meillä sitten kahvit naapureille. Vieraita oli kolmattakymmentä henkeä. Jokainen toi mukanaan tuomisia, jauhoja, maitoa, kermaa, kakkuja, munia, leipää ym. Kahvia juotiin kolme kuppia ja kaikilla oli hyvin hauskaa luullakseni. Saimme kansanhuollolta 10 kg vehnäjauhoja, 5 kg grahamia, 3 kg sokeria ja 4 pak. korviketta. Sitä paitsi Otto sai kahvipaketteja Ida Grünthalilta, Elinalta ja Kailalta, ...”¹³⁶

Säännöstely toimi välillä myös yksilöiden eduksi, kuten Annin kirjeestä voi havaita. Oton 70-vuotisjuhlia vietettiin sodasta huolimatta melko suurellisesti. Samassa Annin kirjeessä kerrotaan useista muistakin vieraista ja lahjoista. Vieraat olivat, ajan niukkuuden huomion ottaen, hyvin anteliaita Annia ja Ottoa kohtaan. Vieraiden oli

¹³³ Vihonen, 2011, 234.

¹³⁴ Meinander, 2009, 114.

¹³⁵ Kortelainen, Honkaniemi, Koskinen, Selkokari, Tepora, 2019, 92–93.

¹³⁶ Anni Manninen sisarille (vastaanottaja puuttuu, mutta oletan että Aino, Lyyli, Ilma ja Elli), Kotavuori, SKS, 22.8.1942, 943:13:1–40.

täytynyt säästää lahjat omista säännöstelyannoksista mikä teki niistä erittäin arvokkaita. Sota ajan arjen keskellä mikä tahansa poikkeustapahtuma herätti ihmisissä selvästi innostusta keinona paeta edes hetkeksi yleistä epävarmuutta. Kirjeestä välittyy yleinen kunnioitus Ottoa kohtaan sekä Annin ilo asian suhteen. Se, miten tarkasti Anni listasi onnittelujen antajat, kertoo asian suuresta merkityksestä hänelle ja Otolle, se oli myös tapa tuoda esille ilo Ottoa kohtaan tunnetusta yleisestä arvostuksesta. Kansanhuollon antama lahja oli erittäin runsas erityisesti vehnä jauhojen osalta, kun ottaa huomioon kuinka hankala niitä oli saada.

”Aivan odottamattoman hyvin meidän olomme täällä on ovat järjestyneet. Oli turha epäröidä niin kauan lähteäkö tänne vai ei. Lyyli ja minä teimme kyllä työtä 10 päivää hirvittävässä kaaoksessa ennenkuin alkoi näyttää säädyliseltä ihmisasunnolta. Paljon on rikottu, tärvelty ja varastettukin m.m. kaunis vanha sohva nojatuoleineen vanhasta kodista oli niin kelvottomaksi maattu, istuttu ja potkittu että ne oli virkaheittona vinnille vietävät. Mutta pinnalta katsoen ei huomaa sanottavia vajanaisuuksia eikä erota entisen ja nykyisen välillä. Meillä on ollut täällä mies paikkailemassa ja korjaamassa pahimpia vahinkoja kuten portaita, saunaa y.m. Luulimme ensin ettemme voi rakasta saunaamme koko kesänä käyttää, se tarjosi niin kauhistuttavan näyn meille tullessamme, mutta nyt se on taas siisti ja hyvässä kunnossa ja tämän kuun alussa saatoimme jo kylpeä siinä ja laskea kuuma vettä mainion höyrytynnyrimme kraanasta.”¹³⁷

Toinin kuvaus Hopeavuoren tilasta sotilaiden käytön jälkeen muistuttaa enemmän valloitusarmeijan toimintaa kuin oman maan armeijan. On merkillistä, että armeijan annettiin käsitellä haltuun ottamaansa kiinteistöä niin huonosti. Toini ei kerro yksityiskohtia sotkusta, mutta se on todennäköisesti ollut melko inhottavaa, erityisesti siitä päätellen, että sisaret eivät uskoneet voivansa saunoa koko kesänä. Toini ei mainitse mitä huvilalta oli varastettu, mutta se että kuvaus huvilaan kohdistuneista vahingoista on näin yksityiskohtainen, kertoo halusta käsitellä asiaa edes jolloin tavalla ymmärrettävänä. Kaksi asiaa, joita kirjeessä ei mainita ovat erityisen kiinnostavia. Ensimmäinen on, että kirjeestä ei ole luettavissa sensuurin pelkoa. Toinen asia, jota kirjeessä ei ole, on suorasanaisten kritiikki Suomen armeijaa kohtaan, vaikka juuri sen sotilaat olivat aiheuttaneet vahingon. Välillistä kritiikkiä sotilaita kohtaan on vahinkojen

¹³⁷ Toini Swan Anni Manniselle, Hopeavuori, SKS, 11.7.1942, 929.3:56.

kuvaus, mistä Anni on ymmärtänyt asioiden merkityksen. Suora kritiikki armeijaa kohtaan olisi ollut kirjeessä, jonka kuka tahansa saattaisi lukea, liian kantaottavaa. Hopeavuori sijaitsi saarella ja C. G. Swan oli rakennuttanut sen saadakseen perheelleen pysyvän kesäkodin. Swanien oli sodan jälkeen luovuttava kulttuurihistoriallisesti arvokkaasta huvilasta, koska he eivät iäkkäinä pystyneet enää kunnostamaan sitä. Hopeavuori on sittemmin purettu.¹³⁸

Marjat ja sienet olivat tärkeitä ravinnonlähteitä ja lisäksi ilmaisia, sillä elintarvikkeet olivat kalliita, kuten seuraava katkelma todistaa. ”Täällä ovat perunat huonoja ja voivat sitäpaitsi loppua äkkiä. Kyllä olisi suuri huoli poissa jos saisimme sieltä. Täällä ruokatilanne kuten ennen, vihanneksia kyllä on mutta huikean kalliita. Kesällä sitävastoin oli tarpeeksi ruokaa.”¹³⁹ Ainon pyyntö saada perunoita Annilta Kotavuorelta on tyypillinen kirjeissä esiintyvä sisarten keskeinen avunpyyntö. Swanit olivat onnellisessa asemassa kaupunkilaisiksi, että heillä oli keneltä pyytää ruoka-apua. Vain ruokakorttien varassa eläneiden ravinnon saanti oli hankalampaa, vaikka suoranaista ruokapulaa ei Suomessa sodan aikana ollut.

Kotavuori sijaitsee Otto Mannisen kotitilan mailla Mikkelin lähellä ja on yksi osa 1900-luvun alun huvilakulttuuria, johon kuuluivat myös Tuusulanjärven taiteilijayhteisön huvilat. Yksinäisyys tulee kirjekatkelmassa esille toisaalta negatiivisena asiana, mutta samalla siinä on myös jotain hyvää. Kahden kirjailijan taloudessa työskentelyrauha oli tärkeällä sijalla ja Annilla ja Otolla oli yhteinen työhuone Kotavuorella.¹⁴⁰ Annin ja Oton avioliitto oli mielestäni aikaansa nähden erittäin tasapainoinen ja toimiva kahden kirjailijan liitto. Ennen oli tavanomaisempaa, että naisen ura loppui avioituessa, kuten kävi Saimille, joka jonkin aikaa naimisissa oltuaan luopui näyttelijän urastaan huomattessaan, että kiertelevän elämän ja äidin velvollisuuksien yhdistäminen oli henkisesti liian rankkaa.¹⁴¹

”Rakas Anni! Olet kaiketi suuresti paheksunut kiittämättömyyttäni, kun en sanallakaan ole maininnut ihastustani ja iloani saamastani voikimpaleesta. Sydämellinen kiitos nyt vain siitä. Se oli kyllä hyvin tarpeenvaatima ja tervetullut yksinkertaiseen

¹³⁸ Arjava, 2007, 252.

¹³⁹ Aino Swan Anni Manniselle, Helsinki, SKS, 19.9.1943, 928:10:15.

¹⁴⁰ Kivilaakso, 2009, kuvaliite.

¹⁴¹ Toppi, 2009, esim. 140–143.

ruokajärjestykseeni.”¹⁴² Lyylin suorastaan ylenpalttinen kiitos voista kertoo paitsi voin harvinaisuudesta myös siitä, että voi koettiin keskeiseksi osaksi ravintoa. Kirjeistä, jotka käsittelevät ruokaa ja säännöstelyä näkyy hyvin suvun ja ystävien keskinäinen huolenpito. Sisaret pyrkivät jakamaan ruokavarojaan ja löytämään toisilleen heidän tarvitsemiaan asioita suhteiden kautta. Hyvät välit maanviljelijöihin olivat sota-aikana kirjeiden perusteella erittäin tärkeitä. Sisaret olivat eläneet varsin vaatimattomasti nuorina muuttaessaan Helsinkiin opiskelemaan 1880–1890-luvuilla ja sota tavallaan palautti heidät sinne ravinnon puolesta. Sisarten isä oli maksanut oppikoululaisten osalta opinnot, mutta jatko-opinnot sisaret olivat kustantaneet omalla työllään esimerkiksi toimimalla kotiopettajina eri puolilla Suomea.¹⁴³

Toinen kirjekatkelmakuvaa, joka kuvastaa sisarten huolta toisistaan kuuluu seuraavasti. ”Aterioilla en voi nauttia ravitsevasta ruoasta niinkuin pitäisi, kun ajattelen teitä kaikkia, jotka luultavasti olette aliravittuja. Toivottavasti pian voin lähettää Sinulle ja Toimille jotain pientä. Kunpa en vain joutuisi rikkomaan säännöksiä. ... Ikävää ettei ruokaa voi lähettää ajatuksien kera omaistensa luokse...”¹⁴⁴ Tämä katkelma on taas yksi osoitus, että ruokatilanne oli maalla parempi, kuin kaupungeissa. Annin toive, että hän ei joutuisi rikkomaan ruokasääntelyn ohjeistusta, on kiinnostavasti muotoiltu, koska vaikuttaa, siltä että hän olisi sen valmis tekemään tarpeen niin vaatiessa. Ruuan tärkeys, näkyy Annin maininnassa, että hän koe voivansa nauttia ruuasta sisarten kokeman ruokapulan vuoksi, kertoo sisarten keskinäisistä väleistä ja yhteen kuulumisen tunteesta. Kirjeissä mainitaan usein ovatko henkilöt lihoneet tai laihtuneet, mikä johtui huonosta ravitsemuksellisesta tilasta. Annin maininta, että Lyyli ja Toini kärsivät aliravitsemuksesta on huolestuttava. Toinen painon kanssa vahvasti tekemisissä oleva katkelma kuuluu. ”Otto on sekä lihonut että saanut hyvän värin. Anni on kyllä pirteä mutta kyllä hänen sietäisi lihota enemmän.”¹⁴⁵ Ainin huomio on kiinnostava siksi, että toisin kuin nykyään lihominen hän näkee lihomisen selkeästi hyvänä asiana.

”Katri laski tänä aamuna, että heillä on varattuna ruokaa 50 ateriaksi. Olemme reksanneet kukkoja ja kanoja ja pihalla määkii musta ja valkoinen pässi. Edellinen Katrin¹⁴⁶. Valitettavasti ne eilen pääsivät karkaamaan metsään ja niiden

¹⁴² Lyyli Swan Anni Manniselle, Helsinki, SKS, 13.6.1943, 928:16:58.

¹⁴³ Arjava, 2007, esim. 103–105.

¹⁴⁴ Anni Manninen Lyyli Manniselle, Kotavuori, 30.3.1942, 941:30:1–33

¹⁴⁵ Aino Swan Ilma Swanille, Kotavuori, SKS, 11.7.1941, 941:3:1.

¹⁴⁶ Katri Manninen, Anni Swanin pojan Antero Mannisen vaimo.

paistaminen on häipynyt harmaaseen hämäryyteen. Voita täällä kyllä on niukasti. Valitettavasti Kerikankaan emäntä, jolta tilasitte sianlihaa, kirjoitti, ettei hän voikaan pysyä lupauksessaan, kun heiltä kuoli porsas eikä kansanhuoltolautakunta enää anna jauhatuslupaa kaurajauhoille, jotta voisi porsaita syöttää. Koetan nyt ja olenkin kuulustellut teille sianlihaa muualta. Kunpa vain saisi ainakin jonkun kilon. Lammaslihaa olen myös tilannut teille. Mutta ei milloinkaan voi tietää saako varmasti, vaikka on luvassa. Paavo on parhaillaan vääntämässä Katrille perunajauhoja, ehkä minäkin laitan itselleni vähän, jos saan tarpeeksi perunoita.”¹⁴⁷

Edellä lainattu kirjekatkkelma todistaa, että edes maaseudulla ruuansaanti ei ollut helppoa, vaan kysyi paljon työtä. Kirje on kirjoitettu syksyllä vähän ennen kaupunkiin muuttoa talveksi ja kuvaa syysteurastusta osuvasti. Voi melkein sanoa, että he elivät osittaisessa omavaraustaloudessa pyrkien täydentämään säännöstelyn kautta samaansa ravintoa. Metsään karanneet pääsit löydettiin pian ja niistä tuli yhteensä 25 kiloa lihaa ja lisäksi villaa.¹⁴⁸ Anni pyrki auttamaan sisariaan hankkimalla näille lihaa maaseudulta, mutta säännöstely tuli vastaa esimerkiksi kieltämällä porsaan ruoan jauhatuksen. ”Kyllä olisi viisasta, jos teidän on tultava tänne, supistaa olonne niin lyhyeksi kuin mahdollista. Täältä pyrkii maalle monet, niin aikaisin kuin mahdollista.”¹⁴⁹ Lyylin kirje Annille Kotavuoreen keväällä 1942 kertoo ennen kaikkea siitä, että oleminen Helsingissä oli elintarviketilanteen takia hyvin hankalaa. Huono elintarviketilanne oli yleisen mielialan keskiössä talvella 1941–1942 erityisesti Helsingissä.¹⁵⁰ Kaksi edellä lainattua kirjettä kertovat erinomaisesti sisarten keskinäisestä huolenpidosta, ennen kaikkea sen käytännöllisestä puolesta.

”Ei teidän tarvitse huolehtia minun puolestani. Kyllä teillä on omistakin jonotuksista riittävästi vaivaa. Mutta jos Fanny¹⁵¹ voisi ostaa meille munia ja vehnä jauhoja, olisin kovin kiitollinen. Munia ei täällä enää saa ja kun nyt ei saa lihaakaan, jäävät kupongit aivan käyttämättä. Vehnäjauhoja Kangasniemeen tuskin ollenkaan tulee. Pyydän Anteroa¹⁵² antamaan teille meidän uudet kortit. Munia ei

¹⁴⁷ Anni Manninen Lyyli Swanille, Kotavuori, SKS, 2.10.1941, 941:30:1–33.

¹⁴⁸ Anni Manninen Aino Swanille, Kotavuori, 11.10.1941, *Yhdeksän mustaa joutsenta ja heidän jälkipolvensa*, kirje numero 186, 217. En löytänyt kyseistä kirjettä SKS:n arkistosta.

¹⁴⁹ Lyyli Swan Anni Manniselle, Helsinki, SKS, 13.4.1942, 928:3:55.

¹⁵⁰ Kortelainen, Honkaniemi, Koskinen, Selkokari, Tepora, 2019, 90–91.

¹⁵¹ Fanny oli Swanien bolaagin kotiapulainen.

¹⁵² Antero Manninen.

tarvitse säilyttää muuta kuin kylmässä konttorissa missä omannekin ovat.”¹⁵³

Jonottaminen olisi ollut Swaneille mahdoton urakka ilman kotiapulaisia erityisesti talvella. Kotiapulainen ei ollut ylellisyyttä vaan välttämättömyys aikana, jolloin Helsingissä oli vielä puulämmitteisiä kerrostaloasuntoja,¹⁵⁴ siivoamiseen ei ollut sähköisiä apuvälineitä, ruoka valmistettiin alusta asti itse ja ostokset suoritettiin useissa pienissä kaupoissa. Lisäksi on muistettava, että Swanit olivat jo varsin iäkkäitä, sodan aikana. Heillä oli jo aikaisemmin ollut apulaisia, koska kiireiset virkanaiset ja kotiäidit eivät olisi pystyneet suoriutumaan kaikesta itse.

¹⁵³ Anni Manninen Lyyli Swanille, Kotavuori, SKS, 2.10.1941, 941:30:1–33.

¹⁵⁴ Arjava, 2007, 252.

3.2 Sodan kokeminen

”Eläköön! Juuri ilmoitettiin, että Petroskoi on vallattu. Kunpa se olisi ollut Pietari! Helvi¹⁵⁵ on Halmesaarella perunanotossa ja Kärjäniemen opettaja on täällä auttamassa meitä.”¹⁵⁶

Aivan peräkkäin samassa kirjeessä on sotauutisia, jotakin mitä voisi sanoa toiveajatteluksi, lisää sotauutisia ja käytännön elämää. Käytännönelämä ja ruuanhankinta olivat sotatapahtumia merkityksellisempiä, vaikka Suomessa ei sota-aikana nälkää nähtykään. Mitä tulee Annin toiveisiin Pietarin valloituksesta, niin kyseessä on paitsi ajatus Suur-Suomesta myös sodan aiheuttama toive Neuvostoliiton voittamisesta sodassa. Suur-Suomi haaveet olivat vahvimmallaan 1941–1942, kuten myös Annin kirjeestä hyvin huomaa. Jouni Tilli on todennut, että papit loivat jatkosodasta kuvaa pyhänä sotana ristiretkenä, joka on Jumalan aloittama ja oikeuttama ja jossa voitto on varma. Eräs keskeisimmistä sodan päämääristä oli uskonnolliselta kannalta katsottuna Karjalan vapauttaminen. Karjala nähtiin pyhänä maana, joka oli viety pois uskovaisilta. Tässä yhteydessä marsalkka Mannerheim rinnastettiin paavi Urbanus II:een, joka saarnallaan sai aikaan ensimmäisen ristiretken 1095.¹⁵⁷

On kiinnostavaa, kuinka hyvin sisaret olivat omaksuneet käsitykset Suur-Suomesta ja ajan uskonnolliset käsitteet, mikä herättää pohtimaan propagandan suurta vaikutusta sisariin. Ajatus Pietarin valloittamisesta Suomelle ei selvästi ollut Annille mahdoton, vaan jopa todennäköinen tapahtuma. Ajatus luonnollisista rajoista, joista puhuttiin paljon sodan alkupuolella, herätti Pilkeen mukaan kysymyksiä kotirintamalla jo heinäkuussa 1941, koska käsitettä ”luonnolliset rajat” ei avattu julkisissa tiedotusvälineissä vaan yleinen oletus oli, että kyseessä olivat vanhat talvisotaa edeltäneet rajat. Kuten Annin kirjeestä voi huomata tässä suhteessa sisaret olivat pitkälti julkisen sanan puolella ja sijoittivat ”luonnolliset rajat” Suomelle selvästi kauemmas kuin yleinen mielipide edes armeijassa.¹⁵⁸ Sisarten kirjeistä ja Toinin päiväkirjasta löytyy jonkin verran pohdintaa sodan kulusta ja uutisia sota tapahtumista, mutta niistä näkyy myös useiden sisarten vahva uskonnollinen maailmankatsomus siitä, että korkeimmat voimat ohjaavat sotaa.

¹⁵⁵ Helvi oli Mannisten piika, joka oli määrätty työmiesten vähyyden vuoksi auttamaan perunapelloille. Tieto Anni Mannisen kirjeestä Ilma Swanille, Kotavuori, 11.7.1941, SKS, 941:3:1.

¹⁵⁶ Anni Manninen Lyyli Swanille, Kotavuori, 2.10.1941, SKS, 941:30:1–33.

¹⁵⁷ Tilli, 2014, 99, 101, 112,

¹⁵⁸ Pilke, 2011, 88–89.

Julkisissa tiedotusvälineissä sodasta pyrittiin antamaan mahdollisimman positiivinen kuva erityisesti Karjalan kannalta. Helena Pilke kirjoittaa että nimenomaan jatkosodan alussa 1941 puolustusvoiman tiedotuskomppanian julkaisemat uutiset olivat ylinnokkaita taistelumenestyksen, mutta toki myös sotapropagandan vuoksi. Annin kirjeestä on hyvin huomattavissa ajan yleinen innokkuus, johon oli syynä sotamenestys mikä näkyi talvisodan jälkeen menetettyjen alueiden takaisinvaltaamisena ja Petroskoin valtaamisena.¹⁵⁹

Näin lähellä sodan loppumista kesällä 1944 oli selvästi käymässä ilmi, että sotaa ei voitettaisi, kuten Toinin päiväkirjan kahden eri päivän merkinnöistä käy ilmi.

”...mutta ylimalkaan menestyksellisesti torjuttu ryssien kiivaat ja ylivoimaiset hyökkäykset. Pelolla ja vavistuksella seuraamme taistelujen kehitystä. Jaksavatko omat poikamme kestää ajan pitkään. Upseereja kaatuu kuin viljaa viikatteen alla!”¹⁶⁰ ”Karmeata on avata päivän sanomalehtiä. Ryssä tuntuu olevan voittamaton, eivät saksalaisetkaan näy pystyvän niille mitään. Pimeältä ja uhkaavalta näyttää poliittinen taivas yhä vielä meidän osaltamme.”¹⁶¹

Toinin tuntema epätoivon tilanteen edessä oli selvästi hyvin voimakasta. Pelko siitä mitä seuraamuksia hävityllä sodalla olisi ihmisiin oli varmasti esillä useilla tavoilla samoin kuin kysymykset siitä valloittaisiko Neuvostoliitto Suomen. Kirjassa *Kirjeitä sodasta*, oleva artikkeli *Sota-ajan kirjekulttuuri ja kirjeiden kokemusten tulkinta* Ilari Taskiselta, käsittelee sotilaiden kirjeenvaihtoa perheidensä kanssa, ja siinä tuodaan esille, että sotilaat käyttivät sotimisen raaimmista puolista kirjoittaessaan yleisiä ilmauksia ja välttivät tappamisesta ja kuolemista kirjoittamista, mikä sopii hyvin yhteen myös Toinin päiväkirjassaan käyttämään viikate vertauskuvaan. Viikate on paitsi yksi kuoleman personifikaation tunnus myös sadonkorjuun symboli. Tietynlaiset yleismääreet tekivät sodan synkän todellisuuden helpommin kestettäväksi sekä sotilaiden, että kotirintaman osalta.¹⁶² Tiedotusvälineissä vihollista kuvattiin yleisnimityksellä ”ryssä”. Helena Pilke kirjoittaa, että vaikka Tiedotuskomppania kielsi

¹⁵⁹ Pilke, 2011, 60, 63, 69.

¹⁶⁰ Toini Swanin päiväkirja, 5.7.44, SKS, kotelo 2.

¹⁶¹ Toini Swanin päiväkirja 26.7.44, SKS, kotelo 2.

¹⁶² Tikka, Taskinen ja Nevala-Nurmi, 2015, 24–25.

vihollisen parjaamisen jo 1941, erittäin negatiivinen tapa kuvata vihollista säilyi lähes sodan loppuun asti.¹⁶³

Toinin merkintä kertoo omalla tavallaan sodan kokemisesta kotirintamalla, jossa piti tukeutua julkiseen sanaan ja rintamalla olleiden sukulaisten välityksellä saataviin tietoihin. Jo vuonna 1941 Toini kirjoitti päiväkirjaansa, että armeijassa alkoi esiintyä tyytymättömyyttä, koska sodan tulevaa kestoa oli sen alkaessa vähätelty, mutta Toini ei mainitse mistä hän on tiedon saanut, todennäköisesti armeijassa olleilta sukulaisilta. Vastaavanlaisia mainintoja ei kirjeissä ole, mutta kiinnostavinta on silti varhainen ajankohta.¹⁶⁴ Uskonnollisen taustan lisäksi erityisesti sisarten jatkosodan alkupuolella nähtävissä ollut optimistinen asenne suhteessa sotaan syntyi julkisten tiedotusvälineiden synnyttämästä kuvasta. Helena Pilke kirjoittaa, että Suomessa virallinen tiedotuslinja oli koko sodan ajan hyvin varovainen eikä yksityiskohtaisia kuvauksia sodan todellisuudesta julkaistu. Sisarten kirjeiden ja Toinin päiväkirjan kannalta on kiinnostavaa, ettei tiedon salaamisesta syntynyt julkista kysymystä, mutta on merkittävää kysyä, mikä merkitys sukulaisilta ja ystäviltä saadulla tiedolla tälle asialle oli. On silti kiinnostavaa kysyä, mikä merkitys sukulaisilta ja ystäviltä saadulla tiedolla tälle asialle oli.¹⁶⁵ Sukulaisilta saatu tieto saattoi olla laadultaan siistittyä, mutta silti tarkempaa kuin virallinen tieto.

Mainintaa upseerien suuresta kaatumismäärästä ei pidä lukea yksioikoisesti, että Toini ei olisi välittänyt tavallisten sotilaiden kohtaloista, vaan erityisenä huolena oman suvun miehistä, jotka toimivat upseereina rintamalla. Uskonnollisessa retoriikassa rintamalla kuolleet sotilaat pyrittiin esittämään jaloina uhreina, tavallaan marttyyreina, jotka seurasivat Kristusta, mutta kuten Toinin päiväkirjaansa kirjoittamasta epätoivoisesta parhduksesta voi havaita, näkemyksen kokonaisvaltainen omaksuminen oli aikalaisille hyvin hankalaa. Kirjeistä ei löydy näin suoria sodanvastaisia kannanottoja, todennäköisesti jo sensuurin vuoksi.¹⁶⁶ Vuoden 1944 kesältä olevista päiväkirjamerkinnöistä voi lukea suurta huolta paitsi Suomen niin myös kaikkien sukulaisten ja tuttavien kohtalosta mikäli Neuvostoliiton onnistuisi valloittaa Suomi. Toini, samoin kuin myös muut sisaret, suhtautui sotaan varsin pitkään positiivisena

¹⁶³ Pilke, 2011, 110.

¹⁶⁴ Toini Swanin päiväkirja, SKS, kotelo 2, 15.10.1941.

¹⁶⁵ Pilke, 2011, 28,

¹⁶⁶ Tilli, 2014, 146–147.

asiana mikä poikkeaa yleisestä ilmapiiristä ja kertoo omalla tavallaan sisarten taustasta. Pilkeen mukaan kotirintamalla suoritetuissa kyselyissä 1941 heinä-elokuun taiteessa havaittiin jo näin varhaisessa vaiheessa yleistä hämmennystä sodan päämääristä samoin kuin rintamalla joukkojen mielialassa.¹⁶⁷

Yksi esimerkki sisarten uskosta sotasensuuriin oli koodinimen käyttäminen marsalkka Mannerheimin mainitsemisen yhteydessä. He kutsuivat marsalkkaa ”pahaksi pojaksi”,¹⁶⁸ koska perhetarinan mukaan Mannerheim olisi nuorena poikana heittänyt Ainoa kivellä. Swanin sisarten kirjeet julkaissut Antero Manninen epäilee tarinaa varsin vahvasti, mutta kun otetaan huomioon, että Aino oli kirjeen kirjoitushetkellä vielä hyvävoimainen ja hänen muistissaan ei kirjeiden perusteella ollut ongelmia, uskaltaisin väittää, että tapahtuma oli aivan mahdollinen. *Kirjeet ja historiantutkimus* -teoksessa olevassa Sinervon sisarten jatkosodan aikana lähettämiä kirjeitä käsittelevässä artikkelissa kuvataan poliittisista syistä vankilassa olleiden sensuurin kiertämistä esimerkiksi kiertoilmausten käyttämisellä.¹⁶⁹ Vaikka Swanin sisaret olivat poliittisesti aivan toisella puolella, he noudattivat samantapaista menettelytapaa jo Venäjän vallan aikana ja ottivat sen uudestaan käyttöön jatkosodassa. Sisaret olivat jo kokeneet kolme sotaa, ensimmäisen maailmansodan, sisällissodan ja talvisodan, joten tilanteessa ei tavallaan ollut mitään uutta, mutta se tosiasia, että sota jatkui niin kauan sekä se, että he olivat vanhempia kuin aikaisemmin, vaikuttivat heihin paljon.

”Samassa postissa tuli myöskin kirje Maualta¹⁷⁰ ja Perretiltä¹⁷¹. Olimmekin jo kovin levottomia jo, kanssa menossa. Toistaiseksi ei ole ampunut ainoatakaan desanttia vain yhden kanan.”¹⁷² Annin pojaltaan Mauno Manniselta saama kirje vaikuttaa olleen lievästi humoristinen, mutta herättää myös kysymyksen olisiko Mauno halunnut säästää äitinsä tunteita olemalla kertomatta sodan todellisuuden kaikkein raaimpia yksityiskohtia. *Kirjeitä sodasta* -kirjassa osan sotilaista kirjoittamien kirjeiden kuvataan olleen hyvin pessimistisiä ja sodanvastaisia ja osan taas hyvin positiivisia kirjeitä, joissa sota esitetään poikakirjoille tyypillisenä seikkailuna, jonka tarkoitus on antaa

¹⁶⁷ Pilke, 2011, 89.

¹⁶⁸ Toini Swan sisarille 7.3.1944. 943:22:1–18 SKS.

¹⁶⁹ Leskelä-Kärki, Lahtinen, Vainio-Korhonen, 2011, 341.

¹⁷⁰ Anni ja Otto Mannisen poika Mauno Manninen, lempinimen kirjoitusasu vaihtelee Mauan ja Mauvan välillä.

¹⁷¹ Jean-Louis Perret (1895–1969) Helsingin yliopiston ranskan kielen lehtori.

¹⁷² Anni Manninen Lyyli Swanille, Kotavuori, SKS, 11.10.1941, 941:30:1–33.

vastaanottajalle siedettävämpi kokemus sodasta.¹⁷³ Annin ja Maunon tapauksessa tämänkaltainen huomio on erityisen mielenkiintoinen, koska Annin voi sanoa olleen yksi poikakirjallisuusdiskurssin tuottajista. Useat Annin nuortenromaanit olivat suunnattuja pojille, ennen kaikkea siksi, että hänellä itsellään oli kolme poikaa.¹⁷⁴

Sotilaat ohjeistettiin välttämään kirjeissään suoria kuvauksia sotatapahtumista. Yhtenä etäännyttämisen muotona käytettiin propagandaa, jonka tarkoituksena oli epäinhimillistää vihollinen ja pyrkiä luomaan kuva sodasta mahdollisimman mustavalkoisena. Vihollissotilaat pyrittiin kuvaamaan kommunismin alistamina elävinä massaihmisinä sotilaiden omantunnon vaientamiseksi. On myös muistettava kirjesensuuri, joka koski ennen kaikkea rintamalta lähetettyjä kirjeitä; tosin vain murto-osa kirjeistä tarkistettiin.¹⁷⁵ Tiedotusvälineissä Annin varsin kevyestä sävystä aiheen vakavuuteen nähden sanoisin, ettei hän olisi järkyttynyt pahasti lisätiedoista. Samoin voi sanoa, että propaganda vihollisesta oli erittäin hyvin sisäistetty myös siviilien keskuudessa. Swanit kannattivat sotaa varsin vahvasti ja olivat jo routavuosien tapahtumien vuoksi Venäjän vastaisia.¹⁷⁶ Tiedon saamisen tärkeys tulee sitaatissa hyvin esille, sillä se että kirjeitä ei saapunut, saattoi merkitä katoamista tai kaatumista. Kotirintaman sisäisen kirjeenvaihdon merkitys oli erilainen verrattuna rintamalta tulleeseen postiin. Rintamalta olleilta sotilailta saatu tieto merkitsi edes tietynlaista varmuutta sukulaisen tai ystävän kohtalosta, mutta kotirintaman sisäisessä kirjeenvaihdossa saattoi tuoda esille pelkoja ja epävarmuutta, joita haluttiin välttää mainitsemasta sotilaille.¹⁷⁷

”Perret kertoo kirjeessään lähtevänsä matkalle takaisinvalloitetulle alueelle. Hän kirjoittaa etupäässä aikovansa tutkia missä tilassa ryssien jäljiltä kirkkomme ovat voidakseen osoittaa totuuden englantilaisille, jotka rukoilevat punaisen armeijan puolesta, joka Maiskin¹⁷⁸ mukaan on uskonnon ja sivilisaation puoltaja. Tästä asiasta hän kirjoittaa erikoisen artikkelin. Paluumatkalla lupaa käydä Kotavuorella. On kauhean vihainen englantilaisille.”¹⁷⁹

¹⁷³ Tikka, Taskinen, Nevala-Nurmi, 2015, 67–68.

¹⁷⁴ Esim. *Ollin oppivuodet ja Tottisalmen perillinen*.

¹⁷⁵ Tikka, Taskinen ja Nevala-Nurmi, 2015, 37, 63.

¹⁷⁶ Arjava, 2007, esim. 207–214.

¹⁷⁷ Tikka, Taskinen, Nevala-Nurmi, 2015, 87.

¹⁷⁸ Neuvostoliiton Lontoon suurlähettiläs Ivan Maiski, tieto *Mustat joutsenet ja heidän jälkipolvensa*, 1995, 215.

¹⁷⁹ Anni Manninen Lyyli Swanille, Kotavuori, SKS, 11.10.1941, 941:30:1–33.

Iso-Britannian kuuluminen samalle puolelle kuin Neuvostoliitto sodassa oli Swanien perheyhteisölle hyvin vaikea asia, kuten oheinen sitaatti todistaa. Anglofilia ja frankofilia olivat sivistyneistön keskuudessa suosittua sisarten ollessa nuoria ja useat heidän tuttavapiirinsä jäsenet olivat sen keskeisiä edustajia.¹⁸⁰ Jean-Louis Perret, jonka Anni mainitsee kirjeessään, oli sveitsiläinen perheen ystävä, joka oli alun perin tullut maahan kotiopettajaksi, opiskellut ensin ruotsin ja sitten suomen kielen ja kääntänyt useita teoksia, kuten Kalevalan ranskaksi. Elina Seppälä kirjoittaa väitöskirjassaan Jean-Louis Perret’istä, että tämä oli kulttuurien välinen linkki Suomen ja Ranskan välillä. Nuorsuomalaiset fennomaanit, joihin Swanien perhe kuului, pyrkivät välttämään ahdasmielistä nationalismia luomalla yhteyksiä Eurooppaan.¹⁸¹

Eräs kirjekatkkelma, joka käsittelee Ranskaa, on siinä mielessä kiinnostava, että sen voi lukea sodan vastaisena:

”Minusta tuntuu usein siltä kuin olisi hyvä päästä pois tästä pahuuden ja barbarian maailmasta. Tutut paikat, nyt paraillaan Cannes ja muu Riviera, jossa Sulevin¹⁸² kanssa ... kanssa nautimme ihanista näköaloista, ovat nyt tuhon omia. Meillä ovat ... Katri ja Mauno edelleen optimisteja, Ottoa sitä vastoin ja minä pessimisti vaikka muuten olenkin luonteeltani optimisti.”¹⁸³ Kirjeestä kuvastuva masennus ja väsyminen hallitsevaan tilaan ovat käsin kosketeltavia. Rivieraan kohdistuvan tuhon ajattelemisen oli ehkä etäännyttämiskeino Suomessa olleista ongelmista. Samalla se oli tapa muistuttaa niin itseä kuin muita sodan laaja-alaisuudesta. Samalla Ranskan Rivieraan liittyvät muistot olivat Annille erityisen rakkaita, koska hän oli kokenut ne yhdessä poikansa Sulevin kanssa, joka kuoli nuorena keuhkotautiin. Kirjeestä käy myös ilmi, että toivo tilanteen parantumisesta alkoi olla menetettyä. Annin perheen jakautuminen kahteen eri näkökulmaan sodan suhteen ei kirjeiden perusteella aiheuttanut erityisiä ristiriitoja, mutta tuo esille uskon siihen, sodan lopputulos ei vielä ole selvillä.

Suomesta käsin pyrittiin vaikuttamaan brittien mielipiteisiin, erityisesti papiston, mutta kuten tunnettua, siinä ei onnistuttu. Sitä pidettiin erityisesti uskonnolliselta kannalta katsottuna täysin käsittämättömänä, olihan Neuvostoliitto ateistinen ja kirkon vastainen valtio. Jouni Tilli kirjoittaa kirjassaan *Suomen pyhä sota papit jatkosodan julistajina*,

¹⁸⁰ Esimerkiksi Juhani Aho, Kasimir Leino ja Arvid Järnefelt, Seppälä, 2014, 28–29.

¹⁸¹ Seppälä, 2014, 30.

¹⁸² Sulevi Manninen (1909–1936), Anni ja Otto Mannisen nuorena kuollut poika, Kivilaakso, 2009, 250.

¹⁸³ Anni Manninen Toini Swanille, Kotavuori, SKS, 17.8.1944, 942:25:31.

että Isossa-Britanniassa ymmärrettiin fasismi kristikunnan kannalta suurempana ongelmana kuin bolsevismi, koska fasismi nähtiin uudenlaiseksi antikristillisyyden muodoksi, joka oli näennäisesti myönteinen kristillisyydelle ja jolla oli esimerkiksi omat jumalansa, rituaalinsa ja messiaansa. Neuvostoliitto taas oli avoimesti pakanallinen valtio. Poliittinen tarkoituksen mukaisuus vaikutti suuresti näihin käsitteisiin Isossa-Britanniassa.¹⁸⁴

Suomalaiset papit kuvasivat jatkosotaa eskatologisena, eli lopun aikojen tapahtumana, jonka tarkoitus oli tuhota yhteinen vihollinen ja yhdistää kristikunta. Annin kirjeessään mainitsevat neuvosto joukkojen tekemät kirkkojen häväistyksen Karjalassa herättivät Suomen puolella suurta huolta. Tilli kirjoittaa, että kirkkoja oli muutettu elokuvateattereiksi ja varastoiksi. Karjala näkeminen pyhänä maana sopi hyvin sisarten taustaan, he olivat kasvaneet fennomaaniseen aatteeseen ja tunteneet läheisesti Suomen taiteen kultakauden ja karelianismin keskeiset taiteilijat.¹⁸⁵ Tällaisessa asenne ilmapiirissä, sisarten suhtautuminen sotaan ja Neuvostoliittoon ei ollut poikkeuksellista vaan voidaan sanoa, että he noudattivat yleisesti sivistyneistöpiireissä hyväksytyä ajattelumallia. Jatkosodan ajan Suomessa uskonnon asema oli vahva, mikä korostui Swanien sisarten ja heidän perheenjäsentensä näkemyksissä.¹⁸⁶

Sisaret olivat aina pitäneet Isosta-Britanniasta ja osa heistä osasi kieltä hyvin, vaikka oppikouluissa keskityttiin saksan opettamiseen. Sisaret olivat varsin kansainvälisiä ihmisiä samalla kuin suomen kieli ja Suomi maana olivat heille erittäin tärkeitä. Useat sisarista olivat myös käyneet Isossa-Britanniassa.¹⁸⁷ Elli oli englannin opettaja ja Saimi ja Aino Sibelius olivat harjoitelleet kieltä kirjoittamalla toisilleen kirjeitä englanniksi opettaessaan lapsiaan.¹⁸⁸ Anni oli kääntänyt Lewis Carrollin *Liisa ihmemaassa* tosin ruotsinkielestä ja englanninkielinen tyttökirjallisuus vaikutti hänen tuotantoonsa vahvasti, kuten näkyy esimerkiksi kirjasta *Iris rukka*.¹⁸⁹

”Otto on niin katkera englantilaisille. Auttakoon Jumala heitä aikanaan näkemään mihin

¹⁸⁴ Tilli, 2014, 79–82.

¹⁸⁵ Tilli, 2014, 50–52, 93–94, 96, 112–113, 118.

¹⁸⁶ Swanien isänpuoleisessa suvussa oli myös ollut useita pappeja esim. isän veli Jaakko Päivärinta sekä isän äidinisä Maalahden rovasti Wegelius.

¹⁸⁷ Esimerkiksi Elli Swan vuonna 1905 ja Toini Swan 1906, *Yhdeksän mustaa joutsenta*, 1993, 234–238, 248–249, 252–253.

¹⁸⁸ Esim. Salokannel ja Seppovaara, 2005, 49.

¹⁸⁹ Kivilaakso, 2009, 162, 194, 198–200.

ovat menossa.”¹⁹⁰ Ainon kuvaus omasta ja Otto Mannisen katkeruudesta englantilaisia kohtaan on varsin ankara, mutta ajan tapahtumien valossa tarkasteltuna varsin ymmärrettävä. Se, miten henkilökohtaisesti Swanien koko sukupiiri kirjeiden perusteella koki Ison-Britannian aseman sodan aikana, kertoi heidän vahvasta henkisestä suhteesta Isoon-Britanniaan. Tilli kirjoittaa, että koska jatkosota nähtiin ristiretkenä, sen olisi pitänyt yhdistää kristikunta yhteistä vihollista vastaan mikä selittää Swanien perhepiirin näkemyksiä.¹⁹¹ Muita maita kuin Neuvostoliittoa kohtaan sisarten kirjeissä ei esiinny vastaavanlaista suhtautumista. Talvisodan aikana usko lännestä tulevaan apuun oli juuri helsinkiläisten keskuudessa hyvin vahva ja erityisesti Swanien kohdalla tämä usko jatkui jatkosotaan.¹⁹² Myös muissa sisarten kirjeissä ja Toinin päiväkirjassa on samantapaisia merkintöjä siitä, että Jumala päättää, mitä tulee tapahtumaan sodassa.

Uskonnollisessa retoriikassa Suomella oli kaksi tehtävää sodassa, toisena tehtävänä oli pelastaa Eurooppa ja kristillinen sivistys ja toisena tehtävänä Suur-Suomen aikaansaaminen ja rajojen palauttaminen oikeille paikoille, jotka nähtiin Jumalan asettamina. Kiinnostava kyllä ajatus Suomesta kristikunnan etuvartiona oli vahvistunut 1800-luvun lopussa kansallisromantiikan kulta-aikana esimerkiksi runoilija Eino Leinon toimesta.¹⁹³ Eino Leino oli ollut yksi Anni Swanin kosijoista, joten sisarilla oli siten hyvin vahvat kytkökset tähän ajattelutapaan myös uskonnollisen kentän ulkopuolelta.¹⁹⁴ Sisarten kirjeistä on löydettävissä kannatusta Suur-Suomi aatteelle, kuten Annin aikaisemmin siteeraamani maininta toivosta Pietarin valloituksesta. Swanin sisarten usko sodan positiiviseen kulkuun säilyi vahvana ilmeisesti juuri uskonnollisuuden ja fennomaanisten aatteiden ansiosta.

Daventryn radiossa oli käsitelty Suomen ja Iso-Britannian ulkopoliittisia suhteita 22.7.1941 ja kerrottu Iso-Britannian tekemistä päätöksistä Suomeen matkaavien laivojen suhteen suomen kielellä. 30.7.1941 Ison-Britannian lentokoneet iskivät Petsamoon ja 7.8.1941 Iso-Britannia katkaisi diplomaattisuhteensa Suomeen, joten on enemmän kuin todennäköistä, että Oton katkeruus johtuu näistä tapahtumista. Talvisodan aikana britit olivat ihailleet Suomea ja putoaminen vihollisten joukkoon

¹⁹⁰ Aino Swan Nelma Sibeliukselle, Kotavuori, SKS, 17.8.1941, 941:5:2.

¹⁹¹ Tilli, 2014, 100.

¹⁹² Kortelainen, Honkaniemi, Koskinen, Selkokari, Tepora, 2019, 41.

¹⁹³ Tilli, 2014, 170, 180, 192.

¹⁹⁴ Kivilaakso, 2009, esim. 84–85.

jatkosodan myötä oli vaikea pala Swaneille. Iso-Britannia julisti sodan Suomea vastaan vasta 6.12.1941, mutta sisaret ja Otto selvästi odottivat sitä.¹⁹⁵ Katkeruus muita länsimaita kohtaan oli varsin yleistä, Tillin mukaan esimerkiksi teologi ja runoilija Lauri Pohjanpää kirjoitti siitä miten muut maat eivät ymmärtäneet Suomen ponnistelujen merkitystä. Uskonnon merkitys oli sotien aikaisessa Suomessa suuri ja Pilkeen mukaan keskeinen osa isänmaallista aatemaailmaa, johon myös Swanin sisaret vahvasti uskoivat. Se tulee Swanien kirjeissä esille usein vakaumuksena, että Jumala päättää sodan kulusta.¹⁹⁶ Sisarten ajattelu kertoo kiinnostavasti, että he olivat omaksuneet hyvin vahvasti Suomen papiston näkemykset sodan syttymisen syystä ja sen merkityksestä.¹⁹⁷

”Christian¹⁹⁸ ei lähtenytäkään vielä rintamalle, vaan joutuu uudelleen viikoksi Tilkkaan, jossa otettiin hänestä kaikenlaisia kokeita. Luultavasti ei hänessä kuitenkaan ole mitään vakavampaa, vaan arvelevat lääkärit että se on keltataudin seurauksia. Paluu rykmenttiin on toistaiseksi lykätty nyt. Itse hän on kovin pahoillaan, kun ei pääse heti lähtemään. Me toiset olemme rauhallisia, sillä hän on kyllä pahimmilla paikoilla ja on vaikea ajatella hänen lähtöään.”¹⁹⁹

Lyylin edellä olevasta kirjekatkelmasta välittyy hyvin huoli suvun nuorista miehistä, joiden oli osallistuttava sotaan konkreettisesti. Kaksi sukulaista kuoli sotatoimissa, Nelma ja Christian Sibeliuksen poika Jussi Sibelius kaatui talvisodassa ja Eero Paloheimo, Saimi ja Eero Järnefeltin tyttären Leena Paloheimon poika, kuoli jatkosodassa tapaturmaisesti.²⁰⁰ Lyyli oli sairaanhoitaja, joten hänellä oli varmasti tietoa arvioida sairastuneiden sukulaisten kuntoa. On kiinnostava, että sisaret tiesivät Christianin asemapaikasta; olisi voinut olettaa hänen suojelevan sukulaisiaan sellaisilta tiedoilta, jotka lisäsivät huolta. Rintama tuli sisarten poikien kautta lähemmäs, kuin muuten pommituksia lukuun ottamatta.

”Teille radio ei ole yhtä kun meille, kun saatte sanomalehdet niin tuoreeltaan.”²⁰¹ Radion tärkeys uutisten tuojana erityisesti maaseudulla näkyy hyvin edellä olevassa

¹⁹⁵ Vihonen, 2011, 165–166, 194.

¹⁹⁶ Pilke, 2011, 54.

¹⁹⁷ Tilli, 2014, esim. 106, 126.

¹⁹⁸ Christian Sibelius Nelma ja Christian Sibeliuksen poika.

¹⁹⁹ Lyyli Swan Anni Manniselle Helsingistä, SKS, 16.10.1941, 931:48:4.

²⁰⁰ Tieto *Mustat joutsenet ja heidän jälkipolvensa*, 1995, 173.

²⁰¹ Aino Swan Ilma Swanille, Kotavuori, SKS, 11.7.1941, 941:3:1.

sitaatissa. Radio mainitaan myös muissa sisarten kirjeissä nopeimpana tapana saada uutisia. Lasse Vihonen kuvaa kirjassaan *Radio sodissamme 1939–1945* radion merkitystä tiedon kulun ja propagandan kannalta kuuntelijoille. Radiolupien määrä nousi sodan aikana ihmisten tiedonjonon vuoksi. Yleisradio-ohjelmien sisältöä seurattiin tarkasti valtion propagandaosaston toimesta, minkä ihmiset Vihosen mukaan myös tiedostivat. Valtion tiedotuslaitos myös tuotti omia ohjelmia, ja esimerkiksi 1941–1942 vaihteessa valtaosa radion puheohjelmistosta oli luonteeltaan propagandaa.²⁰²

Suomeen kohdistui muiden maiden lähettämää radiopropagandaa suomen kielellä esimerkiksi Englannin BBC:n ja Neuvostoliiton toimesta. Neuvostoliiton lähettämät ohjelmat olivat kielellisesti heikkotasoisia ja niiden vaikutus oli olematonta. Myös Neuvostoliiton esittämät väitteet, kuten ajatus marsalkka Mannerheimista lapsenmurhaajana, olivat suomalaisen korvaan yksinkertaisesti mahdottomia. BBC:n ohjelmat taas olivat hyvin tehtyjä ja niitä kuunneltiin, jotta saataisiin sellaisia uutisia, joita ei saatu muualta.²⁰³ Ulkomaisen propagandan tarkoitus oli luoda tappiomielialaa, mutta siinä se ei Suomessa onnistunut kovin hyvin. Swanit olisivat laajasti kielitaitoisina ihmisinä pystyneet kuuntelemaan muiden maiden radiolähetyksiä myös eri kielillä, mutta eivät kirjeaineiston perusteella näin tehneet. On silti mahdollista, että kuuntelua tapahtui, sitä ei vain haluttu kirjoittaa muistiin. On myös mielenkiintoista pohtia, miksi kuuntelua ei mahdollisesti olisi tapahtunut; Swanit olivat erittäin isänmaallisia ja olisivat hyvin suurella todennäköisyydellä kokeneet ulkomaisen propagandan kuuntelemisen jopa maanpetturuutena.

²⁰² Vihonen, 2011, 178–179, 216.

²⁰³ Vihonen, 2011, esim. 166–167, 226–227, 245–247.

4. Loppupäätelmät

Swanin sisarten välinen kirjeenvaihto on oivallinen esimerkki sivistyneistönaisten isänmaallisuudesta, halusta uskoa, että voitto sodassa on mahdollinen, jopa epävarmuuden ja huolten hallitsemana aikana. Sisarten ihanteellinen ja fennomaaninen kasvatusta aikalaisista heistä hyvin yksimielisen silloin, kun kyseessä olivat poliittiset ongelmat ja Suomeen kohdistuva ulkopuolinen uhka. Sodan vaikutus sisarten arkielämään näkyi itsemääräämisoikeuden poistumisena, joka oli aina ollut sisarille hyvin tärkeä asia mikä näkyi esimerkiksi kriittisenä suhtautumisena avioliittoon. Arki jatkui silti myös sodassa ja sisaret pyrkivät tekemään siitä mahdollisimman siedettävää.

Kirjeitä sodasta -kirjassa pohditaan, mitä millaisia kirjeet ovat lähdeaineistona ja millaisiin tutkimuskysymyksiin kirjeitä käyttämällä voi vastata. Kirje ei koskaan kerro kaikkea vaan ainoastaan sen osan, joka kirjoittamishetkellä on ollut relevanttia kirjoittajalle ja vastaanottajalle. Kirje on lähteenä parhaimmillaan silloin kun pyritään selvittämään tutkittavan ajan ihmisten kokemusta todellisuudesta. Kirjeet rakensivat ihmisten välistä kommunikaatiota ja loivat jonkinasteisen kuvan kyvystä hallita omaa elämää koko ajan muuttuvassa tilanteessa. Kirjassa kuvataan kirjeitä lähimpinä teksteinä, jotka kirjoitettiin yleensä välittömästi kokemuksen jälkeen ilman kokonaisnäkökulmaa asiaan tai tietoa seuraamuksista.²⁰⁴ Swanin sisarten kirjeissä välitön kokemus näkyy erityisesti pommitusten jälkeen, jolloin oli tärkeää välittää tieto omasta ja toisten tilanteesta maalla olleille perheenjäsenille. Kirjeiden kautta sisaret rakensivat ja ylläpitivät todellisuuttaan tilanteessa, joka oli kaikin tavoin poikkeuksellinen ja mentaalisesti kuormittava.

Swanin sisarten kirjeet ovat lähteenä monipuolinen aineisto, jonka kautta pystyin katsomaan iäkkäiden ihmisten selviytymistä kotirintamalla sodan aikana. Kirjeitä on viime aikoina käytetty enemmän historiantutkimuksessa, erityisesti henkilötutkimuksessa. *Kirjeet ja historiantutkimus* -teoksen mukaan kirjeitä voi lähestyä useilla eri tavoilla, kuten esimerkiksi tutkimuskohteena itsessään, osana sitä, jolloin ne tuovat esille yhden puolen tutkimuskohteesta tai lisätiedon antajina tutkimuksen kohdehenkilöistä. Kirje on myös aina kirjoittamishetkensä tulos, jota ohjaavat esimerkiksi monet kirjeen sisältöä muokkaavat ja rakentavat kulttuuriset konventiot ja sosiaaliset säännöt. Esimerkiksi Aune Krohn suri 1950-luvulla kirjeiden kirjoittamisen

²⁰⁴ Tikka, Taskinen, Nevala-Nurmi, 2015, 28–29.

tradition katoamista.²⁰⁵ Sisarten kirjeet toisilleen ovat yksi osa pitkää kirjeiden kirjoittamisen traditiota, johon he olivat kasvaneet lapsista asti.

Kirjeistä kuvastuu sisarten keskinäinen solidaarisuus ja suvun sisäinen halu auttaa kaikkia sen jäseniä, esimerkiksi tarjoamalla turvapaikkaa Helsingin pommituksilta sukulaisten huviloilta aina kun se oli käytännössä mahdollista. Swanin sisarten kirjeet rakensivat ja ylläpitivät perheen sisäistä verkostoa ja ovat osa aikaisempaa kirjeenvaihdon perinnettä siinä mielessä, että ne eivät selkeästi olleet kahden hengen välisiä vaan sisarten yhteisiä tiedonannon välineitä.²⁰⁶ Suomessa kuoli suhteessa muihin Itä-Euroopan ja Etelä-Euroopan sotaan osallistuneisiin maihin vähän siviilejä mikä kertoo paitsi siitä, että Suomea ei valloitettu myös siitä, että ihmisten suojelussa onnistuttiin varsin hyvin pommitusten aikana. Suomen rintama ei Meinanderin mukaan ollut keskeisessä roolissa sodassa mikä auttoi myös, koska Neuvostoliitto keskitti enemmän voimia Saksan vastaiselle rintamalle.²⁰⁷

Arjen jatkumisen merkitys tulee esille juhlia kuvaavissa kirjeissä. Elämän pysyminen, edes jollain tavalla, oman hallinnan alla antoi mielikuvan kyvystä vaikuttaa tilanteeseen. Kirjeistä ja Toinin päiväkirjasta tulee esille sotatilanteen vaihtelemisen aiheuttamat suuret tunnevaihtelut optimismista syvään pessimismiin. Epätietoisuus tulevasta aiheutti pahimmillaan syvää hyödyttömyyden tunnetta, joka näkyy erityisesti Toinin päiväkirjassa, mutta myös sodan loppupuolen kirjeissä. Sisarten iäkkyyys asetti omat rajoituksensa avuntarjoamiselle, mutta siitä huolimatta he pyrkivät tekemään parhaansa. Sisarten Ylistarosta lähetettyjä kirjeitä voisi hyödyntää kunnallishistorian kirjoittamisessa, sillä ne tarjoaisivat ulkopuolisen tarkkailijan havaintoja esimerkiksi kunnan ihmisten sosiaalisesta elämästä sota-aikana.

Sisaret seurasivat sotatapahtumia hyvin ahkerasti, sekä Suomen tilanteen, että kansainvälisen tilanteen osalta. He tiedostivat kirjesensuurin olemassaolon ja pyrkivät välttämään kielletyiksi olettamiaan aiheita. Suomen poliittinen propaganda vaikutti heihin melko suuresti, koska se oli luonteeltaan sisarten maailmankatsomuksen mukaista. Karjalan takaisinvaltaus oli sisarille selkeästi tärkeä tavoite ja usko siinä onnistumiseen hyvin suuri. Meinander kuvaa kirjassaan valkoisten suomalaisten

²⁰⁵ Leskelä-Kärki, Lahtinen, Vainio-Korhonen, 2011, 10, 13.

²⁰⁶ Leskelä-Kärki, Lahtinen, Vainio-Korhonen, 2011, 18.

²⁰⁷ Meinander, 2009, 388–389.

tyrmistystä sodan lopputulokseen ja mielipideilmaston muutokseen, samalla kun ihmiset pyrkivät pitämään käsityksensä salassa. Swanin sisaret olivat ilmaisseet erittäin kielteisen mielipiteensä Neuvostoliitosta hyvin selkeästi sodan aikana ja jo taustansa vuoksi he kuuluivat ihmisiin, joille sodan lopputulos oli hyvin vaikea kestää.²⁰⁸ Sisarten tausta Suomen itsenäisyyden kannattajina ja tsaarin Venäjän aikaisina vastarinnan toimijoina autonomian aikana näkyy hyvin vahvasti heidän kirjeenvaihdostaan. Kansainvälinen tilanne, erityisesti Ison-Britannian oleminen eri puolella sodassa merkitsi sisarille sitä, että britit hylkäsivät yhteisen uskonnon ja toimivat ateistisen Neuvostoliiton puolesta.

Sisarten mielipiteet Suomen suhteesta Saksaan olivat varsin vahvasti virallisten näkemysten mukaiset. Meinanderin mukaan yleinen suhtautuminen Saksaan muuttui kielteiseksi Lapin sodan sekä toisen maailmansodan loppuvaiheessa esiin tulleiden Saksan tekemien hirmutöiden vuoksi. Suomessa tavallisten saksalaisten syylistäminen ei ollut niin vahvaa kuin muissa maissa, koska yleinen käsitys oli, että sodassa ei olisi pärjätty ilman Saksan tukea.²⁰⁹

Anni Swan antoi oman osansa sotapönnisteluihin *Sirkka*-lehtensä kautta ja pystyi siten auttamaan lapsia kestäämään sodan rankat olosuhteet. Sisaret auttoivat sukuaan myös pitämällä huolta omista lapsenlapsista ja sisarten lapsenlapsista, sekä toimimalla yksityisopettajina ruokapalkkaa vastaan. Kotavuoren ja Suvirannan huvilat tarjosivat turvapaikan sukulaisille tarpeen niin vaatiessa. Naimattomien sisarten omistaman Hopeavuoren huvilan ottaminen armeijan käyttöön vei sisarilta yhden turvapaikan pois, mutta Hopeavuoren menetys ei kirjeissä näy negatiivisena suhtautumisena armeijaan, joka sensuuriin vuoksi tai koska sisaret olisivat kokeneet armeijan kritisoiminen turhaksi.

Sota vaikutti sisarten elämiin hyvin monella tapaa, ja sotatapahtumat johtivat välillisesti Saimi Järnefeltin kuolemaan, Eero Järnefeltin maalausten tuhoutumisen aiheuttaman surun myötä. Sisaret kokivat, erityisesti Saimi, että heidän olisi pitänyt tehdä enemmän säilyttääkseen Eero Järnefeltin perinnön. Sota aiheutti paljon myös muita terveydellisiä ongelmia ja suurta surua ja epävarmuutta. Henkinen taakka oli raskas kantaa jo iäkkäille sisarille, mutta kirjeistä on löydettävissä myös positiivisia asioita ja toivoa siitä, että

²⁰⁸ Meinander, 2009, 368–369.

²⁰⁹ Meinander, 209, 332–333.

asiat voisivat muuttua paremmiksi.

Toinen maailmansota on Meinanderin mukaan muokkautunut Suomessa kansallisen kertomuksen keskeiseksi kertomukseksi, kansan yhtenäisten ponnisteluiden todisteeksi. Sodan jälkiseuraamukset olivat loppujen lopuksi taloudellisesti poliittisesti pitkällä tähtäimellä katsottuna positiiviset, koska Suomi pystyi toimimaan molemmilla kylmän sodan aikaansaamilla ideologisilla puolilla ja koska aiempia vastaavia, yhtä vahvoja, yhtenäisyyttä luovia kertomuksia ei ollut.²¹⁰ Olen pyrkinyt tässä työssä tuomaan esille yhden näkökulman jatkosotaan, yksityisten ihmisten eli Swanin sisarten kautta. Sisaret elivät erittäin vahvasti mukana sodan luomassa asenneilmapiirissä ja olivat osaltaan myös vahvistamassa sitä Annin *Sirkka*-lehden kautta. Sisaret olivat kuitenkin ennen kaikkea siviilejä ja he pyrkivät säilyttämään oman elämäntapansa myös sodan keskellä. Jatkosodan katsominen mahdollisimman monilta kannoilta on tärkeää, koska se monipuolistaa sodasta luotua selviytymiskertomusta.

²¹⁰ Meinander, 2009, 392–393.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet:

Swanin suvun arkisto, kotelo 2, kotelot 928, 929, 931, 941, 942, 943, Suomalaisen kirjallisuuden seuran kirjallisuusarkisto.

Painetut lähteet:

Eero ja Saimi Järnefeltin kirjeenvaihtoa ja päiväkirjamerkintöjä 1889–1914, Toim: Marko Toppi, SKS, Helsinki, 2009.

Mustat joutsenet ja heidän jälkipolvensa: Swanin sisarusten kirjeitä: kokemuksia, elämyksiä ja ajatuksia itsenäisessä Suomessa, Toim. Antero Manninen, SKS, Helsinki, 1995.

Yhdeksän mustaa joutsenta. Swanin sisarusten kirjeitä: kokemuksia, elämyksiä ja ajatuksia autonomian ajan Suomessa, Toim: Antero Manninen, SKS, Helsinki, 1993.

Tutkimuskirjallisuus:

Arjava, Hellevi: *Swanin tytöt. Kulttuurihistoriallinen kertomus autonomian ajalta*, Tammi, Helsinki, 2007.

Arjava, Hellevi: *Merkkillinen isoisa ja muita kertomuksia Wegeliuksista ja Swaneista*, Tammi, Helsinki, 2010.

Helminen, Martti, Aslak, Lukander: *Helsingin suurpommitukset helmikuussa 1944*, WSOY, Helsinki, 2014.

Leskelä-Kärki, Maarit, Anu Lahtinen ja Kirsi Vainio-Korhonen: *Kirjeet ja historiantutkimus*, SKS, Helsinki, 2011.

Kirves, Jenni: *Aino Sibeliuksen ihmeellinen olento*, Johnny Kniga, Helsinki, 2015.

Kivilaakso, Sirpa: *Satukuningatar Anni Swan*, Atena, Jyväskylä, 2009.

Konttinen, Riitta: *Onnellista asua maalla. Tuusulanjärven taiteilijayhteisö*, Siltala, Helsinki, 2013.

Kortelainen, Anna, Marika Honkaniemi, Maija Koskinen, Hanne Selkokari ja Tuomas Tepora: *Mieliala Helsinki 1939–1944*, Tammi, Helsinki, 2019.

Lehtonen, Maija: *Anni Swan*, WSOY, Helsinki, 1958.

Leskelä-Kärki, Maarit: *Kirjoittaen maailmassa Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*, SKS, Helsinki, 2006.

Lindqvist, Leena, Norman Ojanen: *Taitelijakoteja*, Otava, Helsinki, 2006.

Meinander, Henrik: *Suomi 1944, Sota, yhteiskunta, tunnemaishema*, Siltala, Helsinki, 2009.

Ollila, Anne: *Jalo velvollisuus virkanaisena 1800-luvun Suomessa*, SKS, Helsinki, 1998.

Pilke, Helena: *Julkaiseminen kielletty, Rintamakirjeenvaihtajat ja päämajan sensuuri 1941–1944*, SKS, Helsinki, 2011.

Salokannel, Juhani ja Juhani Seppovaara: *Tuusulanjärven taiteilijaelämää*, WSOY, Otava, Helsinki, 2005.

Seppälä, Elina: *Ranskalainen Eurooppa ja suomalainen Suomi. Jean-Louis Perret kulttuurien välittäjänä ja verkostoitujana 1919–1945*, Helsingin yliopisto, digitaalinen versio

https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/44773/sepp%C3%A4l%C3%A4_v%C3%A4it%C3%B6skirja.pdf?sequence=1&isAllowed=y, Helsinki, 2014.

Sirén Vesa: *Aina poltti sikaria Jean Sibeliuksen aikalaisten silmin*, Otava, Helsinki, 2012.

Tikka, Marko, Ilari Taskinen ja Seija-Leena Nevala-Nurmi. *Kirjeitä sodasta*.

Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina, Postimuseo, Tampereen Historiallinen Seura, Tampere, 2015.

Tilli Jouko: *Suomen pyhä sota, Papit jatkosodan julistajina*, Atena, Helsinki, 2014.

Vatka Miia: *Suomalaisten salatut elämät. Pääväkirjojen ominaispiirteiden tarkastelua*. SKS, Helsinki, 2005.

Vihonen Lasse: *Radio sodissamme 1939–1945*. SKS, toinen painos, Helsinki, 2011.

Liite 1: Swanien sukupuu

